

ივანე ჯავახიშვილი

საქართველოს მეფე

და

მისი უფლებების ისტორია

ივანე ჯავახიშვილი

ეროვნული სამეცნიერო
ბიბლიოთეკა

საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია

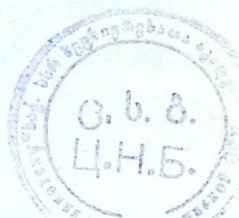
K 78/23
2

გადმობეჭდილი
«ცხოვის ფურცლიდან»

ტფილისი

ელექტრონიკ. სტამბა წიგ. გამომც. ქართ. ახ. - სპ

1905

ეროვნული საკითხი
გეოგრაფია

შინაარსი:

თაზი I. მეფობის აღდგენის ისტორია და ქართველ მოღვაწის ჯიშ-
თა შეერთება. 3

თაზი II. საქართველოს მეფეების სახელმწიფოს იდეალი: თვითმკე-
რობელობა, მეფობის ღვთისნიერობა და ხელმწიფის გაღმერთება. 14

თაზი III. „პატრონელობა“ საქართველოს სახელმწიფო და საზოგადო-
ებრივ წესწყობილების დამახასიათებელია. 18

თაზი IV. საქართველოს მეფის უფლება; რა საქმეები შეადგენდნენ
მის „მართებასა“ და „განსაგებელს“. 25

თაზი V. საქართველოს მეფე თვითმკერობელი იყო თუ არა? 31

თაზი VI. ბრძოლა აზნაურთა და საქართველოს მეფეებს შორის ქვეყ-
ნის მართვა-გამგეობის უფლების გამო. 36

თაზი VII. დიდებულ აზნაურთა პირველი პოლიტიკური გაფიცვა
მოთხოვნის წინააღმდეგ. 48

თაზი VIII. პოლიტიკური მოძრაობა და მეფის უფლების
შეზღუდვა; პარლამენტის მსგავს დაწესებულების დაარსების
მოთხოვნები. 54

საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია

თავი პირველი

საქართველოს მეფის უფლების შესწავლას ამ გამოკვლევაში ჩვენ უმჯობესეს ხანიდან არ დავიწყებთ იმიტომ, რომ ამ ხანის შესახებ ჩვენი გამოკვლევა უკვე დაიბეჭდა ცალკე წიგნად და ვისაც სურს, შეუძლიან იქ აღმოიკითხონ. თუ რა ნიადაგზე იყო დამუარებული უძველესი ხანაში მეფის უფლება და ქართველ ერის საზოგადოებრივი წესწყობილება. აქ ვიტყვი მხოლოდ გაკვრით, რომ მეფის უფლება საგვარეულო წესწყობილებაზე იყო დაფუძნებული და IX-XIII საუკ. დროინდელ საქართველოს მეფის უფლებასთან ზირდაზირი დამოკიდებულება არა ჰქონდა. ისტორიულ საბუთებიდანაა სჩანს, რომ ის საგვარეულო წესწყობილებაზე დამუარებული მეფის უფლება სწარსულებმა გააუქმეს კიდეც და ამის გამო მერმინდელ მეფობის უფლებასა და ზირვანდელ დროის მეფობის შორის კავშირი არ არსებობდა. საგვარეულო წესობილებაზე დამუარებულ მეფის უფლების გაუქმებას ჩვენი უძველესი მემკვიდრე «მოქცევათა ქართლისაჲ» ასე მოუვითხრობს: «მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მკარბი... და ამის ბაკურისწევე დაესრულა მეფობაჲ ქართლისაჲ» (ე. თაყაიშვილი, სამი ისტ. ქრ. 33)... «სწარსნი უფლობდეს ქართლს და სომხითს და სივნიეთს და გუახურაგანს» (idid. 34); შემდეგ მემკვიდრე უმატებს: «და ნელადრეი შეკრბა ქართლი და განახინეს ერისთავად გუ-

რამ» (idid. 34); ამ ამბის მოთხრობის შემდეგ იგი მხოლოდ ერის-
თაუბესე-ღა ღაწარავთს და მეუფების შესახებ კრინტიც არა აქვს დაძ-
რული. ამგვარად, ჩვენ უძველეს მემარტირანეს სიტყვით, სწარსულებმა მე-
ფის უფლება მოსწეს საქართველოში და ქვეყანას კარგა წანს საკეთა-
რი ხელმწიფე არა ჰყოლია. ჩვეულებრივ მიღებულ წელთა აღრიცხვით
ბაკური 557—570 წლამდე მეფობდა, მაშასადამე, 570 წლის შემდეგ ჩვე-
ნი სამშობლო უმეფოდ დარჩენილა. მაგრამ ევსტატე მცხეთელის მარ-
ტვილობა გვიჩვენებს, რომ შემომოყვანილი თარღი სწორე არ უნდა
იყოს; ამ მარტვილობაში საქართველოს მეფე სრულებით მოხსენებული
არ არის. და ქვეყნის გამგედა და ჰატრონად სწარსეთის მთავრობის და-
ნიშნული მოხელე მარწნანი ითვლებოდა; ამ გამგეს ექვემდებარებოდნენ
საქართველოს ეველა წარსინებული ჰირნი, რომელთაც მარტვილობის
ავტორი «ქართლის მთავრებს» ეძახის (იხ. საქართველოს სამოთხე,
315); ეს ჰირები ბრძანდებოდნენ: ქართლისა კათალიკოზი, ქართლისა მა-
მასხლისი, ქართლისა ჰიტიახში და სეფე წულნი (idid. 315). ევსტა-
ტე მცხეთელის მარტვილობა, როგორც საისტორიო წყარო, უმაღლეს
სტობის ღირსია (იხ. ამის შესახებ ჩემი და ჰროფ. ჰარნაკის გამოკე-
ლევა *Das Martyrum d. heiligen Eustatius von Mtzcheta*, ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის მოამბეშია დაბეჭდილი.
Z. K. P. A. W. 1901, XXXVIII), იგი 600 წ. ახლო ხანებ-
შია დაწერილი, ხოლო ევსტატე მცხეთელი 544—5 წ. აწვადეს (idid.
გვ. 21). მაშასადამე, 545 წელს, ეტეობა, მეფის უფლება საქართველო-
ში უკვე გაუქმებული ყოფილა და «სწარსნი ქართლს უფლებდეს»; ამის
გამო შემომოყვანილი მეფობის მოხსობის თარღი (570 წ.) სწორე არ
უნდა იყოს, სწარსეთის მთავრობას, სწანს, იგი მეექვსე საუკუნის ჰირ-
ველ ნახევარშივე მოუხნია. საქართველოში მეფობის გაუქმების შემდეგ
თითქმის ორმა საუკუნემ გაიარა, სწარსეთის მთავრობამ, სასახელთა სა-
მეფო გვარმაც თავისი დრო მოჰმა და დაემსო; აღმოსავლეთით მომა-
ვალმა გამაწმადიანებულმა არაბებმა ეს ერთ დროს შიშის წარის დამ-

ცემი სასელმწიფო დაამარცხეს და დაიმორჩილეს. ბედმა საქართველო-
 საც იგივე ხვედრი არგუნა და ესლა არაბების ჩაუგდო ხელში. არაბების
 ბატონობის დროსაც ჩვენი ქვეყანა კარგა ხნის განმავლობაში უძეფოდ
 იყო: ეს ცხადად სჩანს როგორც «მოქცევაჲ ქართლისაჲ»-დან, ისე სუმ-
 ბატის ქრონიკიდან და აბოს ცხოვრებიდან; ქვეყნის გამგედ ხალისას
 წარმომადგენელი ამირა ითვლებოდა; იგი ტფილისში იჯდა ხოლმე; სო-
 ლო ადგილობრივ მკვიდრთა შორის უმთავრეს ზირად ერისთავი ითვ-
 ლებოდა (იხ. იგივე წყაროები). აბო თბილელის მარტვილობა საუც-
 ხოვოდ გვისურათებს. თუ რა შევიწროებულ მდგომარეობაში იყვნენ ჩაც-
 ვივნიული ერისთავები: დევნა, სახეობილუ და თანამდებობის ჩამოტო-
 შევა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მაშინ (საქართ. სამოთხე, გვ. 338, 339).
 საქართველოს მეფის გაუქმებული უფლება, როგორც ქვემოთ დავინა-
 ხავთ, 888 წლის ახლო ხანებში აღადგინეს. მაშასადამე, VI საუკ. ზირ-
 ველ ნახევრიდან მოყოლებული მეცხრე საუკუნის დამლევამდე საქართ-
 ველოს საკუთარი მეფე არა ჰყოლია; სამ საუკუნე ნახევრის მანძილი სრუ-
 ლიად სავმარისია, რომ აღდგენილ მეფობისა და უძველეს დროინდელ
 მეფის უფლებების შორის ზირდაზირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწ-
 ევეტილად ჩავთვალოთ. ამ დროის განმავლობაში საზოგადოებრივი
 ცხოვრების ზირობებიც თვალსაჩინოდ შეიცვალა. უძეფობის დროს ზირ-
 ველი აღაგი, როგორც უკვე მოხსენებული იყო, ერისთავებმა და აზ-
 ნაურებმა დაიჭირეს. ამ ერისთავებს ბიზანტიის იმპერატორები მოწყა-
 ლების თვალთ უყურებდნენ და ეხმარებოდნენ სოლმე; ეს იქიდანა ჩანს,
 რომ თითქმის ეველა ერისთავები ბიზანტიის კეისრების ან ხელის-უფ-
 ლებად, ან არა და კარისკაცებად ითვლებოდნენ: მაგალითად, სუმბატის
 ქრონიკაში ბაგრატონთა გვარის ზირველ ერისთავის შესახებ ნათქვა-
 მია: «მოსცა მას მეფემან ბერძენთამან ჰატივი კურაზალატობისა» (იხ.
 მარიამ დედ. ვარნიკი, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, გვ. 339). სტეფანო-
 სის შვილს გუარამსაც კურაზალატობის ჰატივი ჰქონდა (342), ამ გვა-
 რადვე გუარამის შვილს ვარაზბაკურსაც ანთიპატრიკის ჰატივი ჰქონდა

ნაბომები იმპერატორისაგან; დასასრულ, თითონ ამოთ ერისთავთ-ერისთავიც სომ კურანაღატად იწოდებოდა (idid. 342). რომ ბიზანტიის იმპერატორები მარტო ცარიელ მოხელეობით არ ესმარებოდნენ ქართველ ერისთავებს და საქმითაც ძალიან ეწეოდნენ ზირველ ხანებში. ამას სომ ამოტ კურანაღატის თავგადასჯელიც ამტკიცებს: არაბების მკაცრმა ბატონობამ ისე შეაწუხა იგი, რომ იმულებული იყო ბიზანტიაში განიხილა დაეწირებინა. ამის გამო იგი დასავლეთ საქართველოსაკენ გაემგზავრა. მაგრამ მერე მას იქ ერთი ადგილი მოეწონა და შავშიში დარჩა: «დადამკვიდრა მუნ, მოგვითხრობს მემატთანე, და მისცა ღმერთთა გმარჯვება; და ასელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთისა ზედა და მან სოფლები ზოგი იეიდა საფასითა და ზოგი ოხერი აღაძენა და განამრავლა სოფელი ამოტ კურანაღატის ქვეყანათა მათ შინა და მისცა ღმერთთა და განამტკიცა ხელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეუისათა» (მარიაშ დედ. ვარ. (idid. 343).

თანდათან ერისთავნი, რომელნიც ქართლსა, კახეთსა, შავშეთ-კლარჯეთსა და აფხაზეთში ერსა ზატრონობდნენ, ღონეს იკრებდნენ და ძლიერდებოდნენ; არაბთა ბატონობა კი თანდათან სუსტდებოდა და ქართველებისათვის ისე საშიში აღარ იყო. ეს ვარემოება, რასაკვირველია, ერის მოსულიერებასა და მოღონიერებას ხელს უწყობდა. დიდის ხნის წინადაუქმებული ქართლის მეფის უფლება მან წლის ახლო ხანებში აღადგინეს; ბაგრატიონთა გვარის მემატთანე ამ ფრიად საეურადღებო ამბავს ძალიან მოკლედ მოგვითხრობს: «მოკლეს ნასრა, სწყრს იგი, ხევსა მცხეთისასა, სოფელსა ანჰინძას, ქრონიკონსა რეი და არა დაუშთა შვილი ნასრას და აღიხოცა სახსენებელი მისი. აღარნასე მე დავით კურანაღატისა დასუეს ქართუელთა მეფედო» (სამი ისტ. ქრ. 59). რასა ნიშნავს ეს უკანასკნელი წინადადება. ვინ დასვა აღარნასე მეფედ? ამის შესახებ ჩვენი მემატთანე სდუმს. ამიტომ გველევაბი იმულებულია ამ საკითხს ჯერჯერობით გვერდი აუქციოს.

როგორც მემატთანე მოგვითხრობს, «აღარნასე დასუეს ქართუელთა

მეფედ», იგი მაშასადამე იქნებოდა «მეფე ქართუელთა». ამასე უფრო ადრეც მეფობა აფხაზეთშიც დაუშობდა და ადარნასეს დროს, რასაკვირველია, უკვე არსებობდა «მეფე აფხაზეთა», კახეთსაც თავისი საკუთარი მეფე ჰყავდა, იგი იწოდებოდა «მეფედ კახთა»*. ერთი სიტყვით, ამ დროს ქართველი ერი ჯერ კიდევ რამდენიმე ტომებრივ ჯგუფად იყო დაყოფილი, და ცალკე, თვითმმართველ, ერთი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფო სხეულს შეადგენდა. თანდათან ეს განცალკევებული სამეფოები და საერისთავოები ერთი ერთმანეთს უერთდებოდნენ, ანუ უფრო სწორე იქნება რომ ვთქვათ, ერთი რომელიმე უფრო ძლიერი და მოხერხებული მეფე თავის საბრძანებელს სხვათა სამფლობელოებსაც შემოუერთებდა სოფელში. ამ ხანას და თვით ამ მოღვაწეობას გაერთიანების ხანა და გაერთიანების ზოლიტიკა უნდა დაერქვას; ვიდრე დავით აღმაშენებელი თბილისს არ აიღებდა და სამეფოს სატახტო ქალაქად არ აქცევდა. ეუფლა ჩვენი მეფეები ამ გაერთიანების განხორციელებასა ცდილობდნენ. ცდით-ვი რამდენჯერმე უცდიათ სხვებსაც. მაგრამ ბედი, ზირადი გამკრიანობა და ეარკმოება ისე არავისა სწყალობდა, როგორც ტაო-კლარჯეთის მფლობელთ, ამოტ კურანდალატის ჩამომავლობას. ზირვალად ქართლისა და აფხაზეთის მეფობა შეერთდა. ბაგრატონთა გვარის ისტორიკოსი ასე მოგვითხრობს ამ ამბავს: «გარდაიცვალა ბაგრატ რეგუენი ქართუელთა მეფე... და დაუტევა მე თავისი უხუცესი გურგენ, რომელსა უწოდეს მეფეთა მეფე... და ამას გურგენს ესვა ბაგრატ დედით აფხაზეთა მეფისა დისწული... ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაგრატ მეფე იქმნა აფხაზეთა და ამისთვის გურგენს მეფეთა მეფობა ეწოდა» (მარიამ დედ. ვარ. გვ. 351-2). როცა მეფე გურგენი გარდაიცვალა და 1008 წელს იმისმა შვილმა ბაგრატმა მამის ტახტიც დაიმკვიდრა, ამის შემდეგ იგი შეიქნა «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზეთა და ქართუელთა». ასე მოე-

* ჩვენ არ ვცხებობთ აქ იმ საკითხს, თუ როგორ დაარსდა თითოეული ამ ქვეყანაში მეფის უფლება; ამას ჩვენ ცალკე განვიხილავთ, ცხლა ჩვენ მხოლოდ შიერთებულ საქართველოს მეფის უფლების ისტორიის შესწავლა გვსურს.

ვითხოვს შემატანე სუმბატ დავითის ძე, მაგრამ «ქართლის ცხოვრე-
 ბი»-დან ჩანს, რომ ბაგრატის აუხაზეთში და ქართლში გამეფებაში აზ-
 ნაურებსაც სდებოდა წილი, მეტადრე შესანიშნავ მამულიშვილს იოანე მა-
 რუშიძეს, რომელსაც, ეტყობა, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართლისა და
 აუხაზეთის გაერთიანებაში. «ქართლის ცხოვრება»-ში ნათქვამია: «გა-
 ნიწრუნა ქვეყანა იგი და შეიცვალა უოველი წესი მისი და განკება ზირ-
 ველთა მეფეთა განწყესებული და იუუნეს უოველნი წარჩინებულნი მის ქვე-
 ენისანი მწუნარებასა შინა დიდსა. მაშინ... იოანე მარუშისძემან ინება
 რათა მოიგვანოს ბაგრატ მეფედ აუხაზეთისა და მისთანა უოველთა დი-
 დებულთა ერისთავთა და ახნაურთა აუხაზეთისა და ქართლისათა გამო-
 ითხოვეს ბაგრატ მეფედ» (ქარ. ცხ. ჭიჭინაძის გამოც. 301). ბაგრāti
 ქართლსა და აუხაზეთს არ დაეპყრობიდა; იმავე წელს იგი თავისი შე-
 ერთებულ სამეფოს ჯარით საჩქაროდ თიანეთში გადავიდა და იქიდან კა-
 ხეთს რბევა დაუწყო; დავით კახთა მეფემ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და
 ბაგრატმა კახეთი და ზერეთი დაიპყრო (ქარ. ცხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 305);
 ამის შემდეგ იგი გახდა «მეფეთა მეფე, მეფე აუხაზეთა, ქართუელთა, კახ-
 თა და რანთა». ახლად შემოერთებულ ქვეყანაში ბაგრატმა ერისთავად აბუ-
 ლალი დანიშნა, თითონ-კი თავის საქმეებს დაუბრუნდა (ქარ. ცხ. idid.
 305). თავის სამეფოებელს განაფართოებლად და ქართველ მოღვაწის
 ტომების შესაერთებლად იგი არაფერს არა ზოგავდა, არავის არ დაინ-
 დობდა ხოლმე. მაგალითად, ბაგრატმა თავის მამიდაშვილების, კლარ-
 ჯეთის მეფობელთა საბრძანებელის ხელში ჩაგდებას გულისათვის, მას-
 წინმდობისა და სტუმართმოყვარეობის წმინდა მოვალეობაც-კი დაივიწყ-
 ე და სახარელი ცბიერება და სივერავე გამოიჩინა. «ბაგრატმა მოიყუ-
 ანა, მოგვითხრობს შემატანე. კლარჯნი ხელმწიფენი: სუმბატ და გურ-
 გენ, მენი არტანუჯელისანი, თვისნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად
 მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა და მუნშინა შეიპყრნა ივინი და
 აღიხუნა ქვეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ ივინი ზატიმარ უნა ცი-
 ხესა შიგა თმოგვისასა და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასა გარდაიცვალა

სუმატ არტანუჯელი და აგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდა-
იცვალა შმა სუმატისი... და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რო-
მელ დაშთეს ამით ქვეყანასა, მოისრნეს ეოველნი სიკუდილითა ჰატმ-
რობასა შინა» (მარიამ დედ. ვარ. 353). ასეთის უღმრთელობითა და გულ-
ქვაობით იმსხვერნლა ამოდენა მსწლობელ ნათესაუების სიცოცხლე სა-
ხელმწიფოს გაფართოებისა და ერის გაერთიანების გულისათვის მეფე
ბაგრატმა.

აკი თავის გულისხნადები აისრულა კიდევ; მეფე გამდიერდა, დიდ საბ-
რძანებლის ბატონად გახდა და მოსაზღვრე სახელმწიფოებზედაც ძლი-
ერი გავლენა ჰქონდა. ბაგრატონთა გვარის მემკვიდრე ამ მხნე და გა-
ბედულ მეფეს, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებით ამბობს: «დაიწერა ეოვე-
ლი კავკასია თვითმწყობებლობით ჯიქეთიდან ვიდრე გურგანამდე, სო-
ლო აღარბაგანი და შირვანი შოხარეკე ეო, სომხითის ხელმწიფებითა ნე-
ბიერად განაგებდა. მეფე სწარსთა თვის მეგობრად და ერთგულ ეო სიბ-
რძნითა და ძლიერებითა თვისითა უფროს სახელეულთა თვისთაჲსა...
(*idid.* 352).

ასე შეაერთა სახელოვანმა ხელმწიფემ ერთ დროს განცალკევებული
და ზოგჯერ ურთიერთის მოწინააღმდეგე ქართველ მოდგმის ტომების სა-
მეფოები. ასე შეითხსა და დამყარდა აგრეთვე ქართველ მეფეთა ჩვეულებ-
რივი სახელწოდება «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა
და კახთა» და სხვა და სხვა. ამ სახელწოდებაში საუცხოვოდ გამოიხე-
ტება საქართველოს თანდათან გაერთიანების ისტორია და ის ნიადა-
გი, ის საფუძველი, რომელზედაც საქართველოს ხელმწიფის უფლება
იყო დამყარებული. ეს ნიადაგი და საფუძველი ადგილობრივი და ტო-
მებრივი განცალკევება და კერძობა განლავთ. საქართველოს სამეფო
გვარი, მაშინაც-კი, როცა მთელი კავკასია მას დანერობილი ჰქონდა, შე-
ერთებულ, ერთგულ სახელმწიფოს მბრძანებლად ითვლებოდა და სა-
მეფო საუდარი თბილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც-კი მათ საზოგა-
დოდ «აფხაზთა მეფეებს» ემახოდნენ; ასე ემახიან მათ, სხვათა შორის,

არაბებისა და სწარსულების ისტორიკოსებიც. ეტუობა, მაშინდელ სასო-
გადობას კარგად ახსოვდა, რომ თავდაპირველად საქართველოს მეფე-
ები მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ. წარმოიდგინეთ, მეთორ-
მეტე საუკუნის უმაღლესმა სახელმწიფო მდიურებამა და ზოლიტიკურ-
მა ხანგრძლივმა ერთობამც-კი ვერ გააქარწყულა სამუდამოდ სათემო გან-
ცალკევებისადმი მიდრეკილება, დროგამოშვებით ამგვარი კერძოების
გრძნობა და ზროვინციალურ განცალკევების წინაღობა თავს ამოჰყოფდა
და თავის კესლიან ნაყოფს გამოიტანდა ხოლმე. ქართველმა ერმა თავის
ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრების განმავლობაში დიდი ძალ-ღო-
ნე შეაღწია ამ განცალკევების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. დიასაც, უნა-
ყოფოდ არ ჩაუვლია ამ სახელოვან მოღვაწეობას, ბევრს მამულიძეობის
უმუშავეთა თავგამოდებითა და ღრმა სიყვარულით გამსჭვალულს, რომ
თანამოძმეების ერთგულთა თვითშემეცნება გავლენიანა და მკვდარ ნი-
ადაც ზე დაემყარებინა. ამ საკითხის შესწავლა ჩვენ ეხლანდელ კვლევის
საუბრის არ შეეხება ზირდაპირ და ამის გამო აქ ამაზე ლაპარაკს არ და-
ვოწყებთ. მით უმეტეს, რომ ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ცალკე გამოკვ-
ლევა (გეროგულ თვითშემეცნების ისტორია საქართველოში) გვაქვს
დამზადებული.

ენლა-კი აღმწერულ თემისათვის სწორედ ამ ზროვინციალურ განცალ-
კევების მიდრეკილების შესწავლა საჭიროა. საკმაოხისა გავისხენოთ რა
მედვარ წინააღმდეგობას უწყევდა კახელობა საქართველოს მეფეებს მა-
თის გაერთიანების წინააღმდეგობის განხორციელების დროს, რომ თავაღწის
განკერძოების მიდრეკილების მდიურება ნათლად წარმოგვიდგეს; გარ-
დაიცვალა თუ არა 1012 წელს ბაგრატ მეფე და ტანტზე მისი მცირეწ-
ლოვანი შვილი გიორგი ავიდა, მაშინვე გვანდგა ამას ქვეყანასა ჰერეთ-
კახეთისა (მჭირავნი) და ღადრობითა ახსნაურთა შეპურობილ იქმნეს ერის-
თავნი; მათ ქვეყნად კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა ზირ-
ველ აქუნდა იგი» (მარიაშ დედ. ვარ. 353—4). ჰერეთ-კახეთის ახსნა-
რობამ, ეტუობა, ვერ შეივრო, რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენის

ეროვნების მღიერებისათვის საქართველოს გაერთიანებას, და თავისთვის განცალკევება ირწია. მეფე ისე ილაჯგაწყვეტილი და შევიწროებული იყო ბიზანტიის კეისრისაგან, რომ ჰერეთ-კახეთის დაბრუნებისათვის არა სცალოდა. ეს ორივე ქვეყანა მეფე ბაგრატ IV-ის დროსაც ცალკე სამეფოს შეადგენდა; ბაგრატი იმისიც კმაყოფილი იყო, რომ თბილისის ალების შემდეგ «მოვიდეს კახთა მეფე გავგი და ერისთავთ ერისთავი გოდერძი და უოველნი დიდებულნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშვიდობისა ძებნად» (ქარ. ცხ. 326). სანამ დავით აღმაშენებელმა ჰერეთ-კახეთი არ შემოუერთა დანარჩენ საქართველოს, მანამდისინ ცალკე დამოუკიდებელ სამფლობელოს შეადგენდა. ამგვარად, ჩვენა ვხედავთ, რომ, თუმცა ქართველ ტომების სხვადასხვა ჰატარა სამეფოები თანდათან შეერთდნენ. მაგრამ ეს გაერთიანება მტკიცე და მკვიდრ ნიადაგზე ვერ იყო დამყარებული. როცა საქართველოს მეფე რომელიმე ახალ სამფლობელოს შემოუერთებდა ხოლმე თავის საბრძანებელს. იგი შემეწილ ქვეყანაში მართვა-გამგეობის წესს სრულებით არ ენებოდა და უფრო ხშირად ეველაფერს წინანდებურად სტოვებდა ხოლმე; განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ადგილობრივ მეფის მაგიერ საქართველოს ხელმწიფე ხდებოდა ქვეყნის ბატონად; ზოგჯერ კიდევ წინანდელ ერისთავთ ერისთავის მაგიერ ახალ ხელისუფალსა ნიშნავდა ხოლმე საქართველოს მეფე. ასე მოიქცა, მაგალითად, ბაგრატ III. კახეთი რომ დაიჭირა და თავის საბრძანებელს შემოუერთა. ერთი სიტყვით, მაშინ ვამეცა ზიოებსა სცვლიდნენ ხოლმე, და გამგეობის წესობებსა ითქმის არც როდის ხელს არ მიაკარებდნენ ხოლმე. იმ დროს ჯერ კიდევ კარგად შეგნებული არა ჰქონდათ, თუ რამდენად საჭიროა ერის გაერთიანებისათვის, რომ მთელ სამეფოში თანაბარი და ერთნაირი დაწესებულება სუფევდეს ხოლმე; ამას ცხადად შემდეგ მაგალითიდანაც დაინახავს ადამიანი; როცა დავით აღმაშენებელმა თბილისი და მისი მიდამოები თავის საბრძანებელს შემოუერთა, მან «თბილისისა და ქართლის ამირა»-ს თანამდებობა არ გაუქმა. არც მის შემდგომად მეოფე მე-

ფეხებს მოუხნიათ ეს მოხელეობა, თუმცა ამ თანამდებობის არსებობას მაშინ, როცა დედა-ქალაქი საქართველოს კვლავინდებურად დაუბრუნდა, აღზრდილობა მნიშვნელობა არა ჰქონდა, იმიტომ რომ საქართველოში უძველესს დროიდანვე ქართლის ერისთავთ ერისთავის თანამდებობა არსებობდა და მეორე მოხელე იმავ ადგილის გამგედ, რასაკვირველია, სრულებით საჭირო არ იყო. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ქართლის ამირთბაც, ქართლის ერისთავთბაც კვლავინდებურად არსებობდა და ისედაც რთულ სახელმწიფო მართვა-გამგეობას უფრო მეტად აძლევდა.

თვით გაერთიანებულ სახელმწიფოს წესწესებულებასაც ცხადად ეტყობოდა სათემო განცალკევება. აღამიანს ეგონება ზირუელის შესვლით, საქართველო თითქოს გარეგნობით არის შეერთებულიო, იგი «სამეფოები»-საუბნ შესდგებოდა: მაკ, დავით აღმაშენებელზე შემატანე მოგვითხრობს: «აქედან უოვლით კერძო მშვიდობა და დაწყნარება სამეფოთა მისთა»-ო (ქარ. ცხ. 379); ამავე ხელმწიფის ზიროვნელობას იგივე ბატონი ამსიარად ახსენიებთ: «ვითარცა ღმერთი ჰრჯიდა სამეფოთა თვისთა»-ო (idid. 371). მაგრამ «ხელუახა შინა თვისთა სამეფოთაჲსა სიმრავლით სწათათა... ვერ ადვილად მიემთხვეოდინა მომჩივარნი»-ო (idid. 373); თამარ მეფის მამის შესახებ «ქართლის ცხოვრებაში» ნათქვამია, რომ მან «იზერნა მეფობისა შარავანდედი შვიდ სამეფოდ განწესებული» (idid. 355); თამარ მეფის მამის სიკვდილის შემდეგ, შემტყუანეს სიტყვისამებრ, «შემოკრება შვიდთავე სამეფოთა დიდებული» (idid. 401) და სხვა და სხვა. ეგვლა შემომოეკანელ მავალითებიდანა ჩანს, რომ, მამისდელ შესვლულობის თანახმად, სამეფოები ჯერ ისევ არსებობდნენ, იუმიცა ისინი ეგვლა ერთ, ხელმწიფეს ემორჩილებოდნენ; ყუბადუბის ღირსია, რომ ისტორიკოსი შემოჩამოთვლილ შემთხვევებში მხოლოდობით რიცხეს-ვი არა სმარობს, არამედ მრავლობითს, იგი ეოველთვის ამბობს ხოლმე სამეფონით, შვიდი სამეფოთ, და არა სამეფო, ერთი სიტყვით, საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრებაში ცალკე სამეფოები კვლავინდებურად ცოცხლობდნენ. რომ ეს მართალია და გაერთიანებულ სა-

ქართველთა სახელმწიფო წიგნი იყო და სთქმოდნენ განცხად-
 კების წინადადება იყო და მუდამ იყო და მუდამ იყო და მუდამ იყო
 «სამეფო» მამულის ცხოვრების ვითარების კომპლექტი გამოქვეყნდა.
 ადგილად დაწვრილებით მამულის, როცა იმ დროის სახელმწიფო მარ-
 თვა-გამეფობის წეს-რიგს გავითვალისწინებთ. დავით აღმაშენებლის
 დროიდან მოყოლებული თამარის სიკვდილამდე, ე. ი. ზეინ სამშობლოს
 ერთობისა და მღივრების უმწვერვალეს ხანაში, საქართველოს თვით-
 ულ «სამეფოში» ცალ-ცალკე განაგებდნენ ხოლმე საქმეებს და არა ერ-
 თად, ე. ი. მართვა-გამეფობა საუწყებო წინადადება კი არ იყო და მუდამ
 იყო, არამედ სათემო წინადადება. მეფე ერთ «სამეფოდან» მეორე «სა-
 მეფოში», ანუ ახლომდებარე ადგილას გადადიოდა ხოლმე და ეველა საქ-
 მეებს ადგილობრივ ისმენდა და განაგებდა ხოლმე. მაგ. ბაგრატ III-ის
 შესახებ მუდამ იყო მოგვითხრობს: «იყო... დღივს და განაგებდა საქმე-
 თა ტაოსსა და ქართლისსა» (ქარ. ცხ. 304); დავით აღმაშენებელზე
 ნათქვამია: «ჩავიდა აფხაზეთს იმეგრეთამდე და განაგებდა საქმეის მანდა-
 ურნი» (idid. 361). შემდეგ მეფე სთქმელთა «გარდავიდა გუგუთს... გა-
 ნაგო მანდაური ეოველი» (idid. 365). როცა დავით აღმაშენებელმა ახ-
 ლად დაწვრიბი შირვანის საქმეების მოწესრიგებისაგან მოიცილა, იგი
 «მოვიდა ქართლად და განაგო ეოველი საქმე ქართლისა. სომხეთისა
 (idid. 366). თამარის დროსაც-კი ამ გვარზე წესი იყო მიღებული: «ვამ
 ვადვიდნენ. მოგვითხრობს ისტორიკოსი, (იმერეთს) და განაგებდა საქ-
 მეის მანდაური... და მეგრე ვადვიდნენ ქართლს, სომხეთს და მეგრე
 ვადვიდნენ, მოვიდნენ ხარაჯთა განმეღნი და აღთმარ ქალაქელნი (ქარ.
 ცხ.-ში შეცდომით «აღმართქალაქი»), განაგებდნენ აღმოვიდნენ სომხე-
 თი, მოვიდნენ ხარაჯს ნახევრელთა, — და წარვიდნენ კოლას, თავსა არ-
 ტანისა და მუნთ მოვიდნენ ხარაჯი კარსქალაქით და ერსენით და
 სხვათა გარემოთა ქალაქათა» (idid. 374). ერთი სიტყვით, ზეინ ვე-
 დავთ, რომ საქმეების მოწესრიგებლად მცხოვრებნი კი არ ჩადიდ-
 ნენ თითონ სატახტო ქალაქში, ან არა და ხარაჯას სამეფო მოხელე-

ბი-კი არა ჰკრებდნენ ადგილობრივ და მერე თითონა გზავნიდნენ სახელმწიფო სატურგლებში, არამედ მეფე თითონ მიდიოდა და ადგილობრივ არჩევდა სოლმე საქმეებს, ხარაჯასაც შევიდრნი იქვე ადგილობრივ მთარმევედნენ სოლმე მეფეს, თითქოს სახელმწიფო ცალ-ცალკე სამეფოები-საგან იყოსო შემდგარი. ამგვარად, საისტორიო წყაროები კვიზენებენ, რომ საქართველოს მეფის სახელწოდება «მეფეთ მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართუელთა. კახთა და რანთა» საქართველოს სახელმწიფო წესწოდებების უტყუარი გამომხატველი იყო და რეალური მნიშვნელობა ჰქონდა.

თავი მეორე

წინა წერილში ვეცადეთ გამოგვეჩვენოთ, თუ როგორ განახლდა საქართველოს მეფის უფლება, რომელიც ერისთავობის ნიდაგზე აღმოცენდა, და როგორ შეერთდნენ განცალკევებული სხვადასხვა ქართველ მოდგმის ტომთა სამეფოები. ამგვარად, გამოირკვა, როგორ შესდგა ის მეფის სახელწოდება, რომელიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ივითეულ მეფის მიერ ნაბოძებ სიგელს ამშვენებდა სოლმე. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ ის ჰოლიტიკური ზირობები, რომელთა წყალობითაც მეფის ზემოაღნიშნული სახელწოდება დაიბადა შემდეგშიც, სამეფოს უმაღლესს მლიერების დროსაც-კი, ცხოვრებამ ვერ მოსწო და ვერ ვააქარწულა; ამის გამო მეფის სახელწოდებას რეალური მნიშვნელობა არც როდის არ დაჰკარგვია. ცხადია, რაც უფრო მეტად გაიზრდებოდა და გაფართოვდებოდა ქართველ მეფეების საბრძანებელი, მით უფრო მეტად საჭირო იქმნებოდა მათთვის სამეფოების უფლებებისათვის მტკიცე და შეურევეელი ნიდაგი მოეზოვებინათ, იმიტომ რომ ქართველი მეფეები, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თავიანთ მლიერებისა და უფლების დასამყარებლად ახნაურებს ებრძოდნენ სოლმე. რაში მდგომარეობდა ეს ბრძო-

ლა, როგორ მიმდინარეობდა იგი და ვის გაუღიმა ბედმა ამ მეტოქეობაში, ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ იქნება ლაპარაკი. ესლა საჭიროა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ ამ გამწვავებულ ბრძოლის მოსაგებად მარტო მკლავ-ხმლის ძალა არა კმაროდა. ქართველ მეფეებს კარგად ესმოდათ, რომ ამისთვის აუცილებლად საჭირო იყო სწავლობის ძალაც. რაში მდგომარეობდა მერე ეს სწავლობის ძალა? ბრძოლის გასაადვილებლად საჭირო იყო, რომ მეფობის უფლების არსებობის აუცილებლობა და სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა დაესაბუთებინათ. ეს კი არც თუ ძალიან მსგავსი საქმე იყო: ახალ აღთქმაში ამის შესახებ საუცხოვო წინადადება მოიპოვება. ზაფხუ მთიანეთის ეპისკოპოსი სახელდობრ.

ამ მთიანეთის სიტყვების თანახმად, ბრძოლის დროს ბერ-მონაზონები მეფეს მხარს უჭერდნენ ხოლმე და ესმარებოდნენ ხან საქმით ხან კიდევ სულიერ გავლენით. ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა გვარის ერისთავობის დროსაც-კი მთავრობის პატივისცემა ღვთისწიერ საქმედ იყო აღიარებული. აი რა სიტყვებით დალოცა კლარჯეთის მონასტრების დიდმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა ამოტ კუროჩალატის შვილები: გაკურთხნენ ყოველნი ზირმან ქრისტიანსა და ყოველთა წმიდათამან: რამეთუ ჭეშმარიტად სამართალ არს სიტყვა ესე: სადა არს პატივი მთავრობისა. მუნ არს მსგავსება ღმერთებისა, რამეთუ თქვენ ხელმწიფენი უფალ გვენა ღმერთმან ქუეყანისა განგებისა» (ნ. მარტის გამოცემა ცხოვრება გრიგოლ ხანძთ. **Тексты разыск.** წიგნი VII). მაშასადამე, გრიგოლის აზრით, სადა მთავრობას პატივს სცემდნენ, იქ სუფევდა ღვთაების მსგავსება; თვით ზეციურმა მამამ განაღდა ხელმწიფენი ქვეყნის გამგებან; ამის გამო მეფეები უნდა ყოფილიყვნენ ხელმწიფენი «ნებითა ღვთისათა»; სწორედ ასეთ წინადადებას მძაბოდნენ ხოლმე ქართველი მეფეებიც, მაგალითად, გიორგი მეორე თავის შიო მღვიმესადმი ნაბოძებ სიგელს ასე იწერს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა» (1088 წ. სიგელი, შიომღისტ. საბ. გვ. 13); დავით აღმაშენებელი თავის წყალობის წიგნს ასე-

თისავე წინადადებით იწეებს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა» (idid.).

მაგრამ ჩვენმა მეფეებმა ეს არ იკმარეს და თავიანთ უფლებას ღვთა-
ებრივ ძალის მფარველობა და ხელმძღვანელობა მოუწოვეს; საეურად-
ღებოა ამ მხრივ ის, რას ამბობს დავით აღმაშენებელი თავის ანდერ-
ძში; «თვით იგი, ბრძანებს სასწელოვანი მეფე, ოდეს მარწმუნა მის მი-
ერ განგებულსა მეფობასა, თვისითა რათამე განგებითა არა უღირსმე-
ნელმან პარავანდსა შინა ჰატოხანსა უნატოებისა ჩემისამან აქათვანვე
აღიღო ხელი სიტკბოებითა თვისითა განძლებად ჩემდა და თვით მეფე მე-
ფეთაი იქმნდა საჭირველთა უჭირველად; ცხადთა წინააღმდეგობთა გამ-
გეობისა თვისისათა მისცემდა მოსასრველად» (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 15).
ამ საეურადღებო წინადადებიდან ცხადად შეიძლება დაინახოს მეოთხეულ-
მა, რამდენად დარწმუნებული იყო დავით აღმაშენებელი, რომ მეფის უფ-
ლება თვით ღმერთმა ჰირადად «არწმუნა» მას, რომ ეს მეფის უფლე-
ბა «მის მიერ», ე. ი. ღვთის მიერ, განგებული და დაფუძნებული იყო.
მაგრამ ამას კიდევ არა უჭირს-რა: იგივე ამტკიცებდა, რომ საქართვე-
ლოს მართვა-გამგეობაში მას თითონ ღვთაება ენმარება ხოლმე, რომ
თვით მეფე მეფეთაი იქმნდა საჭირველთა უჭირველად და მეფის გამგე-
ობის წინააღმდეგობთა ანუ იმის მტრებს მისცემდა ხოლმე მას «მოსას-
რველად». იმიტომ რომ თუცა სამეფოს ხორციელად დავით აღმაშენ-
ებელი ჰმარიადა, მაგრამ უხილავად იმ მხელ საქმეში მას თვით ღმერ-
თი უმღოდა ხოლმე წინ; მაშასადამე, საქართველოს გამგეობა ღმერთ-
სვე ეკუთვნოდა; სწორედ ამის გამო ამბობდა კიდევ ჩვენი სახელობა-
ნი ხელმწიფე «ცხადთა წინააღმდეგობთა გამგეობისა თვისისათა»-თ. ე.
ი. ღვთის გამგეობის წინააღმდეგობით. ამგვარად, ვინც მეფის გამგეო-
ბის წინააღმდეგობი იყო, ის ღვთის წინააღმდეგ მიდიოდა, თვით ზეცი-
ერ მეფის მტერი განლდათ! ასე ფიქრობდა, ამას ამტკიცებდა დავით აღ-
მაშენებელი. მაშასადამე, საქართველოს მეფის გამგეობა ღვთისმიერი
გამგეობა იყო. ასეთ შეხედულობის შემდეგ მოსალოდნელიც იყო, რომ

საქართველოს მეფის ზიარობა ღვთაებრივ ბუნების პატრონად, თვით ღვთაებად აღიარებინათ. ზემომოყვანილ დავით აღმაშენებლის სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია, მკითხველის უერთა სმენას ისე აღარ ეხამუშება და არც ძალიან გაცდება, როცა მწიგნობართ უხუცესისასა და ვაზირ ჭკონდიდელის სიტყვებს წაიკითხავს: «ღვთისა სწორსა მეფეთ მეფესა თამარს შევეხეწო» (სიგელი 1202 წ., შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 27). საქართველოს მეფე «ღვთისა სწორი», «სამებისაგან ოთხად თანააღსავებული» იყო, როგორც თამარ მეფის ისტორიკოსი ამტკიცებს (მარიამ დედ. ვარიანტი, ე. თაუბიშვილის გამოცემა, გვ. 363), ე. ი. სამებასთან მეოთხე სახედ, მეოთხე ღვთაებად აღსავებული, «ერთი სამებისაგანი აქა კულა სამებისათანა იხილვების თამარ მოსწორებული და აღმატებული» (idid. 398), როგორც იგივე შემატანე ამბობს თავის თხზულებაში. შესანიშნავი მესოტბე ჩასრუხამე ამბობს, მინდა «დაუსაბამო თამარ ვსთქვა ნათლად და მედა მისად.

მხეებრ სავანე, სულის სავანე, თანგამწუოდ მისა, სწორად მამისად».

(პროფ. ნ. მაროის გამოც. **Тексты и разыск.** IV წიგნ. გვ. 59). ერთი სიტყვით, ზვენა ეხედავთ, რომ საქართველოს მეფის ზიარონება მთავრობის მომხრე წრეებმა გააღმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზეციური ძლიერება და უცოდველობის თვისება მიანიჭეს. რაკი საქართველოს ხელმწიფეები და მათი თანამოაზრენი ასეთ შეხედულობას დაადგნენ, ცხადია, ისინი თავიანთ თავს სრულს თვითმწურობელად ჩასთვლიდნენ და კეისრობის ძლიერების მოხვეჭას მოინდომებდნენ. სწორედ ასეც გახლავთ კიდევ. უკვე 1082 წელს შიომღვიმისადმი ნაბოძებ წყალობის წიგნში, გიორგი II თავის თავს «ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმწურობელად» აღიარებს (შიომღ. ისტ. საბ.).

თავი მესამე

ეს თვითმწერობელობა და ღვთისნებითობა მეფეებისა და მთავრობის მომხრეთა დასის იდეალი და მისწრაფება იყო, ვიდრე სასჯელმწიფო ცხოვრების უტყუარი მოვლენა. ქვემოთ ვნახავთ ჩვენ, რომ საქართველოს მეფეები სშირად ისე შევიწროებული იყვნენ სოლმე დიდებულ აზნაურებისაგან, რომ არც თვითმწერობელის უფლება ჰქონდათ შერჩენილი, არც «ნებითა ღვთისათა» ბრძანებოდნენ სასჯელმწიფოს ბატონად. ვიდრე ჩვენ საქართველოს მეფის უფლების გამორკვევას შევუდგებოდეთ, აუცილებლად საჭიროა გაკვრით მაინც სიტყვა ჩამოვადგოთ იმ უმთავრესს საზოგადოებრივ დაწესებულებაზე, რომელზედაც საქართველოს წესწესობილება დამყარებული იყო. ეს დაწესებულება — ჰატრონელობა გახლავთ, ის ჰატრონელობა, რომელიც შემდეგ ბატონეობად გადაიქცა. ჰატრონელობა მთელ სასჯელმწიფო და კერძო ცხოვრებას თავისებურს მიმართულებასა და ელფერს აძლევდა. სიტყვა «ჰატრონი» ქართული არ არის და რომაელების ენისა და სამართლის საკუთრებას შეადგენს.

ჩვენი სიტყვა «ჰატრონი» რომაელების **patronus**-ი არის. იტალიაში ჰატონის სახელს ისეთ გავლენიან და შემღებულ ადამიანს დაარქმევდნენ სოლმე, რომელსაც წვრილი ერი, მდაბიო ხალხი სასამართლოში მფარველობისა და გადასახადებისაგან თავის დაღწევის გულისათვის მიჰმარ-თავდა და თავის მამულს გადასცემდა სოლმე. ეს «ჰატრონი» მამულის მფლობელებს ნებას აძლევდა თავიანთი მიწებით კვლავინდებურად ესარგებლათ, მხოლოდ კანონიერად მამული უკვე იმ «ჰატრონის» საკუთრებად ითვლებოდა. ამისთანა ჰატრონობას რომაელები **fundorum partocinia**-ს ეძახდნენ. საღვთიანე მარსელიელი, V ს. უკ. მწერალი, ასე კვიხატავს მაშინდელ «ჰატრონობა»-ის სურათს. წვრილი ერი მფარველობისა და დახმარების გულისათვის დიდებულებს მიანდობდნენ თავის თავს; ეველანი, რომელნიც მფარველობას ეძებენ, მთელ თავიანთ ქონებას, ვიდრე მფარველობას მიიღებდნენ, თავიანთ «ჰატრო-

ნებს» განუთვისებენ (გადასცემენ) სოლმე; ამგვარად, იმის გულისათვის, რომ მამებმა მფარველობა ჰპოვონ, შვილები მემკვიდრეობასა ჰპარგავენ... ასეთია დიდებულია შევლა და ჰატრონობა», **Migne, Patrologia Lat LLI**, 202), დასძენს სალვიანე. ეს რომაელების საზოგადოებრივი დაწესებულება ფრანგებმა და გერმანელებმაც შეითვისეს. უძველესს დროს, IX-X საუკუნემდე საქართველოში სიტყვას «ჰატრონი» სრულებით არა ხმარობდნენ; არც ერთ ჩვენ მწერლობის ძეგლში იგი იმ ხანაზე ადრე არ მოიხვეჭა. ცხადია, მაშასადამე, რომ ეს სიტყვა დასავლეთიდან უნდა იქონებდა შემოტანილი; მხოლოდ საიდან სახელდობრ — ამ საკითხის გადაწყვეტა თითქმის შეუძლებელია. ზირდა-ზირ რომიდან, ან ფრანგებისა და გერმანელებისაგან რომ ვერ შეითვისებდნენ ქართველები ამ დაწესებულებას. მეტად დიდი ზღვარი ძვეს ჩვენსა და იმ ქვეყნების შორის. რასაკვირველია, დასავლეთით საქართველოზე ეველა ქვეყანაზე უფრო მახლობელი ბიზანტია იყო; მაგრამ იქ ეს საზოგადოებრივი დაწესებულება ისე გაბატონებული არ იყო, როგორც მაგალითად, რომში, საფრანკეთში. გერმანიაში და თვით საქართველოშიაც. ბიზანტიაში მფარველობას მონასტრები ეძებდნენ სოლმე განსაკუთრებით; შეეფარებოდნენ რომელიმე გავლენიან ზირს და თავიანთ მამულების საკუთრების უფლებას მათ დაუთმობდნენ სოლმე. მაგრამ საკითხის გადაწყვეტა საშინლად მწელდება იმის გამო, რომ თვით ბიზანტიელები ამგვარ მონასტრის მფარველს «ჰატრონს» კი არ ეძახდნენ, არამედ «ხარისტიკარს»; სიტყვას «ჰატრონი», რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ბიზანტიაში არა ხმარობდნენ. რაკი ეს საქართველოს «ჰატრონ-უმობის» დაწესებულების უმთავრესად გამომხატველი სიტყვა ბიზანტიაში გავრცელებული არ იყო, მეგლეკარს ამის გამო არ შეუძლიან იმ დასკვნას მიემხროს, ვითომც ჰატრონუმობა ბიზანტიის ზედგავლენის წყალობით გაჩენილიყოს საქართველოში. მართალია, ზირადად რომაელებსაც ჰქონდათ გავლენა საქართველოზე, ჩვენი სამშობლო ერთ დროს მათ მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ ეს დიდი ხნის (I ს. ქრისტეს წინ

და I ს. ქრისტ. შემდეგ) ამბავია, სიტყვა «პატრონი», როგორც ზემოთ მოხსენებული იყო, მხოლოდ IX-X საუკ. ვრცელდება ქართულ მწერლობაში. ამგვარად, საკითხი გამოურკვეველი გვრჩება; დანამდვილებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ სიტყვა «პატრონი» რომაელების ენასა და სამართალს ეკუთვნის და IX საუკუნემდე ქართულ მწერლობის ნაშთებში სრულებით არ მოიპოვება.

ვის ეძახდნენ შერე მაშინდელ საქართველოში «პატრონის» სახელს? პატრონი ნიშნავდა კერძო მესაკუთრეს და მფლობელს, მაგ. მიქელ მემღვიმე, რომელმაც თავის მამულში ციხე ააშენა, თავის თავს ამ ციხის «პატრონი»-ადა სთვლის (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 2). კერძო მფლობელი-სავე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შიომღვიმის 1250—60 წ. სიგელში, სადაც «მიწის პატრონი»-ა მოხსენებული (შიომღ. ისტ. საბ. 60). «ქართლის ცხოვრება»-შიც აღნიშნულია «ბეუსერი... ციხისჯვარისა და აწუვერისა ციხისა პატრონი... გვარამ გოდერძისძე ბეჭის ციხის პატრონი» (ზ. ჭიჭინაძის გამოც. 326). თამარ მეფის მემკვიდრე სახელოვან დედოფლის შესახებ ამბობს, «პატრონმან ხმელთაჲს და ზღვისაჲს»-ო. სიტყვა «პატრონი» ნიშნავდა აგრეთვე მფარველს, მზრუნველს, ჰირად პატრონს; მაგ. ატენის ტაძრის XI საუკ. წარწერაში ნათქვამია: «ძლიერმან მეფეთ მეფემან ბაგრატ უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს, პატრონსა ჩემსა, სეფესზუარსა შიდა ქალაქისა აშენებაი... ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალნა მეფობამან მათმან, სასახლენი ადგილნი და საქულობაქენი მკვიდრად... მირიანს და ემათა მისთა... შევწირე წმიდასა სიონსა ატენისასა... სალოცველად... ჰგიანმცა უკუნისამდე ძლიერნი მეფეთა მეფე ბაგრატ სეფასტოსი და მე მათი გიორგი კურაპალატი და სალოცველად მიწისა მათისა გამხდელისა პატრონისა ჩემისათვის» (Brosset, Voyage VI, 22). ამ წარწერაში, რასაკვირველია, ჰირად პატრონობაზე, ჰირად დამოკიდებულებაზეა ლაპარაკი; ამას ამტკიცებს სიტყვები «გამხდელისა პატრონისა ჩემისათვის». ეს წარწერავე გვიჩვენებს, რომ მამულის შემწირველი მირიანის «ემა» უოფილა; ამნაირივე ემები მირი-

ანს, როგორც ეტეობა, რამდენიმე კიდევ უნდა ჰყოლოდა, ამიტომ იქნება წარწერაში ნათქვამი «ემათა მისთა»-ო, მრავლობითი რიცხვი და არა მხოლოდობითი. სიტყვა «ემა», რომელსაც ჩვენში ამჟღავნებდა ზირად და უფლებრივ დამოკიდებულების აღსანიშნავად ხმარობდნენ ხოლმე, წარმოდგარია სიტუეისაგან «ერმა», რომელიც ნიშნავს ბავშვს, ჭაბუკს. ეს სახელწოდება გვიჩვენებს, რომ «ემების» ზირადი უფლებები უნდა შესლუდული ჟოფილიყო. წარწერაში მოხსენებულ მიზანსავეთ ეველა შემლუბულ ახსნურებს ემები ჰეავდთ ხოლმე. ემატიანეს სიტუეებიდანა ჩანს, რომ ომის დროს ამ პატრონებს ემები ამღლასავეთ თან ასლდნენ ხოლმე; ისარებდეს, ამბობს მაგალითად იგი, «ვეითარ მჰოვენლნი... პატრონი ემისა და ემა პატრონისა» (ქარ. ცხ. 389), ან კიდევ «ესწრობდა პატრონი ემსა და ემა პატრონსა» (idid. 417). ერთი სიტუეით, მასლუბიდან ცხადადა ჩანს, რომ პატრონეობა მაშინდელ საქართველოს სოციალურ და ქონებრივ წესწობილეების გამომსატველია.

მაგრამ იმავე დროს «პატრონეობა»-ს სახელმწიფო წესწობილეებაზედაც დიდი გავლენა ჰქონდა, სახელმწიფო წესწობილეების გამომსატველიც იყო. ეს იქიდანა სჩანს, რომ სიტუეა «პატრონი» მარტო კერძო მესაკუთრეს და მფარველს კი არა ნიშნავდა, ე. ი. მარტო ცხოვერების სოციალურ და უფლებრივ განწობილეებათა დამასასიათებელი კი არ იყო, არამედ მეფესაც, ხელმწიფესაც ნიშნავდა, მაგალ. როცა ემატიანეს სურს გეაცნობოს, რომ მწიგნობართ უსუცესი გიორგი ჰქონდიდელი მეფე დავით აღმაშენებელთან იყო ერთად აღსრდილი, იგი ამბობს: «თანაღსრდილი პატრონთანაო» (ქრ. ცხ. 358), ან არადა «თანა აუდგა აღსრდილი სიერმითაგანთა პატრონის მსახურებათა» (ქრ. ცხ. 359). მეორე ისტორიკოსიც «პატრონს» მეფის მაგიერ ხშირად ხმარობს ხოლმე, მაგ. იგი მოგვითხრობს, მლეკამოსილ თამარ-მეფის ლაშქარი ბრძოლის ველიდან დაბრუნდა და «მოვიდეს წინაშე პატრონისა ღვთიეგანათლუბულისა»-ო (ქარ. ცხ. 415). სხვა ადგილას იგივე ემატიანე ამტკიცებს, რომ «არცა მეულთა ეამთა შინა და არცა ახალთა სადამე სმე-

ნილ არს, უკეთესად მე ქმნილ იუოს ნებსით ანუ უნებლიეთი განდგომილება მეფეთა დაწუბობითგან სოფლისათ არა სადა ვის უხილავს თუმა წარმართებოდეს, ანუ გამარჯვებოდეს ჰატრონთა ზედაო» (ქარ. ცხ. 427). ეველა ზემომოყვანილ და სხვა კიდევ მრავალ მაგალითებიდან, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა, ცხადად ჩანს, რომ სიტუვა «ჰატრონი» მეფესაცა ნიშნავდა. მაგრამ, როგორც ჰატრონი ერთსა და იმავე დროს მესაკუთრეს, მფარველს და მეფეს, ანუ ხელმწიფესა ნიშნავდა, თავის მხრივ სიტუვა «ემა», ანუ «მოემე» ქვეშევრდომსა ნიშნავდა, თუნდა ეს ქვეშევრდომი დიდებული აზნაური და მოხელე ბრძანებულიყო. მაგალითად, თამარ მეფის მემატიანე თამარის მომხრე დიდებულიების შესახებ ამბობს: «მიეცა ძლევა მოემეთა თამარისათაო» (ქარ. ცხ. 429). სხვა ადგილას იგივე ავტორი მოგვითხრობს: «მოვიდეს მოგებნეს წინა ფანასკერტელი ზაქარია და მინიელი, კალმასელნი, ემანი კარგნი, ჰატრონთაგან შეწაღებულნი»-ო (ქარ. ცხ. 432). ცხადია, რომ ორივე შემთხვევაში ემანი, ანუ მოემენი ქვეშევრდომებსა ნიშნავენ, ე. ი. სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენას ახასიათებენ, რომ სიტუვა «ემას» «ჰატრონი»-სავით ზოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა და სახელმწიფო ცხოვრების დამოკიდებულებათა გამომხატველი იყო, ნათლად შეიძლება დავინახოთ შემდეგ გარემოებიდან: ჩვენი მემატიანენი ათაბაგსა და შირვანშაჰს, რომელნიც საქართველოს მეფის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ, თამარ მეფის «ემებს» ეძახიან (ქარ. ცხ. 448). ამ შემთხვევაში სიტუვა «ემა» დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნოების განმავლობაში ძალიან გავრცელებულ სახელწოდებას *vassus*, *vassalus* (ვასსუს, ვასსალუს) ეთანასწორება. ამგვარად, ეველა საისტორიო საბუთებიდან ნათლად მტკიცდება, რომ ჰატრონეობა ერთსა და იმავე დროს სოციალურ ცხოვრების დამახასიათებელი იყო, სახელმწიფო ცხოვრების წესწობილებიდან; ჰატრონი — მეფესაც ნიშნავდა, მესაკუთრეს, მზრუნველსაც; მოემე, ანუ ემა — ქვეშევრდომსაც დაერქმეოდა ზოლმე, ემასაც. ერთის სიტყვით, კერძო და სახელმწიფო ცხოვრების

მოვლენანი და დაწესებულებანი ერთი ერთმანეთზე იუვნენ გადაბმული და შედუღებული, თითქოს სახელმწიფო წესწყობილება საქართველოში კერძო ცხოვრების განწყობილების «ნატრონემობი»-საგან ეოფილიოს წარმომდგარი. ერთ დროს მაინც ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების ღერძს სწორედ ეს ნატრონემობა შეადგენდა. ამ მხრივ საურაღდებოა აშოტ კურაპალატის მოქმედება თავის ახალ სამფლობელოში შავშეთ კლარჯეთში; მემატინე მოგვითხრობს, რომ «ხევი შავშეთისა უშენებელ იუო მაშინ გარეშე მცირეთა სოფელთასა, რამეთუ ქაძთა სწარსთა უფლობისასა აოხრდა... კვალად შემდგომად მისსა სლვამან სალმობისამან მოაოხრა შავშეთი და კლარჯეთი და მცირედლა დაძთნეს კაცნი ადგილ ადგილ, სოლო დაშთომილთა მათ მკვიდრთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგივე სიხარულითა და სიყვარულითა და დაემკვიდრა მუნ და მისცა ღმერთმან გამარჯვება და ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთსა ზედა და მან სოფელნი ზოგი იუიდა საფასით და ზოგი ოხერი აღაშენა და განამრავლა სოფლები კურაპალატმან ქვეყანათა მათ შინა» (სამი ისტ. ქრონ., სუმბატის ქრონ. 52). ეს ნატარა ნაწვევტი მაშინდელ საზოგადოების ცხოვრების სურათს საუცხოოდ გვიხატავს; აშოტ კურაპალატი, როგორც მემატინე მოგვითხრობს, აოხრებულ ქვეყანაში მისულა და სწარსეთის განადგურებისა და შავი ჭირის მუსრისაგან გადარჩენილ ადგილობრივ მცხოვრებთ იგი სიხარულით მიუღიათ; სოლო მისი უფლება და მფარველობა ნებაყოფლობით შეუწყნარებიათ; აშოტი მათ მფარველობას გაუწევდა, დაიცავდა განსაცდელისაგან, მცხოვრებნი-კი თავის მხრივ მის უფლებას დაჰპაუღდნენ და ამით, რასაკვირველია, ჰირადი თავისუფლება შეეზუდათ და დამოუკიდებელ მკვიდრთ ბატონი გაიჩინეს; ამას ლათინურად *fundorum patrocina* ერქვა, ქართულად კი შეიძლება «შეწყნარებული ნატრონობა» დავუძახოთ. ამავე დროს, მემატინეს სიტყვით, აშოტს ზოგი სოფლები ფასად გაუეიდნია, ესე იგი, ჰირად კერძო საკუთრებად განუთვისებია და ზოგი კიდევ ოხერი მიწები და ნასოფლარები, რომელნიც მის საპატრონო საკუთრებას შეადგენდნენ, აღუდგენია

და გაუქმების საქართველოს სხვა ადგილებიდან გადმოყვანილ ხალხით; ამგვარად, აშოტს თავისუფალი და ცარიელი მიწები მათთვის უწყალობებია; ასეთ საქციელს რომაელები **beneficia**-ს ემახდნენ, ხოლო ქართულად შეიძლება «წყალობითი პატრონობა» დავარქვათ სახელად. ამნაირად, შემომოყვანილ ბემატიანეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ აშოტის სახელმწიფო უფლება **fundorum patrocina**-სა და **beneficia**-ზე იყო დამყარებული, ანუ ქართულად რომ ვსთქვათ, «შეწყნარებულ და წყალობით პატრონობაზე», ერთი სიტყვით, კერძო უფლებრივი თვისება ჰქონდა. საქართველოს სამეფო მთლიანად პატრონელობაზე იყო დაფუძნებული: როგორც მეფე თავის დიდებულ ქვეშევრდომებ-«მოყმეების» პატრონად ითვლებოდა, ისევე თავიანთ მხრივ ეს მეფის ემები საკუთარ ხელქვეითების პატრონებად ითვლებოდნენ, ხოლო ხელქვეითნი, როგორც ჩვენ ზემოთ მოყვანილ ატენის წარწერიდან დავინახეთ, ემებად იწოდებოდნენ; ამ ემებსაც თავიანთ მხრივ საკუთარი ემები ჰყავდათ ხოლმე, რასაკვირველია, ისინი მათ პატრონებად ითვლებოდნენ. ამნაირად, მთელი მაშინდელი საქართველო მეფიდან მოყოლებული უბრალო მდაბიომდე პატრონეობის უღელში იყო შებმული და ცხოვრების ტვირთს მიეწეოდა; რომ დიდებული მოხელეებიც მეფესავით პატრონებად იწოდებოდნენ, ცხადად სჩანს ბემატიანეების თხზულებებიდან; დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის ისტორიკოსები მაგალითად შემდეგ ზიშებს ასახელებდნენ: გუზან «პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა» (ქარ. ცხოვ. 426), ვარდან დადიანი «პატრონი ორბეთისა და კაენისა და ღიხთიქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა» (ქარ. ცხ. 426), მხარგრძელი «პატრონი ღორისა» (ქარ. ცხ. 431), აფრიდონ «თმოგვისა და სხვათა ციხეთა პატრონობითა აღზეებული» (ქარ. ცხ. 408), იოანე ვარდანისძე «პატრონი გაგისა» (ქარ. ცხ. 425) და მახე «პატრონი კაიწონისა» (ქარ. ცხ. 428).

თავი მეოთხე

რის უფლება ჰქონდა საქართველოს მეფეს და რა საქმეებს განაგებდა ხოლმე იგი? მეთორმეტე საუკუნეში ჩვენი მეცნიერები იტყოდნენ ამაზე «რაოდენი საქმენი ეთხოვბიან მეფობასა»-ო? რასაკვირველია, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ეველას ის ემჯობინებოდა, ამის ზანუხი იმდროინდელ თხზულებებში ამოგვევითხა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენ დრომდე არც ერთ ისეთ ქართულ თხზულებას არ მოუღწევია, სადაც საქართველოს მაშინდელ სახელმწიფო წესწესობილებზე იუოს ლაპარაკი. მართალია, თუძცა ჩვენ არავითარი ზირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, რომ ამგვარი თხზულებები ოდესმე ქართულად დაწერილიყოს, მაგრამ ერთი გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეს ასე უნდა ეოფილიყო: მაშინდელ ჩვენ მეზობელ ერებს სწარსულებსა და განსაკუთრებით არაბებს დიდი მწერლობა ჰქონდათ თავიანთ სახელმწიფოთა წესწესობილებისა და მოხელეთა უფლების შესახებ; სწარსულად დაწერილ გამოკვლევის «სიასეტ ნამე»-ს ავტორი ნიჰამ-ულ მულკი ჩვენ სახელოვან მეფის დავით აღმაშენებლის უფროსი თანამედროვე იყო; ცოდნით და მწერლობით მაშინ ქართველები თავიანთ მეზობლებს თითქმის არაფრით არ ჩამოუვარდებოდნენ, ამიტომ მოსალოდნელია, რომ ჩვენშიაც ეოფილიყო გავრცელებული სასჯულთმეცნიერო გამოკვლევათა წერა, — სხვადასხვა თხზულებები საქართველოს წესწესობილებისა და კანონმდებლობის შესახებ. ჩვენი ძველი მწერლობა მადიან ნაკლებად არის შესწავლილი, ამიტომ შესაძლებელია ოდესმე ამგვარი თხზულებები აღმოჩნდეს კიდეც. მანამდისინ-კი მკვლევარი იძულებულია მაშინდელ საისტორიო მასალებს და მთავრობის მიერ გამოცემულ სიგელებს მიჰმართოს: იქაც საკმაო და საუურადღებო ცნობების ჰოვნა შეიძლება. დავით აღმაშენებლის მემპტინე მაგალითად ერთ საუცხოვო ცნობას შეიცავს მე-

ბელნი: კიდეთაჲურობანი, სამეფოსა წუნარობისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მთავართ ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწყესებანი, საერთოა შიშნი, სასელოთა და საბჭოთა სჯანი, საქურჭლეოთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხვევანი და ზასუსხნი, მემღენეთა ჯეროანნი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წრთუნანი, მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყვისნი მოკითხვანი, სზათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი, და რაოდენნი ვინ აღმოწენეს სიტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთასა» (ქარ. ცხ. 371). ეს შესანიშნავი ნაწვეტი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველ განათლებულ საზოგადოებაში სჯაბასი ჰქონიათ სოლმე სამეფოს წესწობილების სხვადასხვა ძირითად საკითხების შესახებ, იმაზე, თუ «რაოდენნი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენი მართებანი და განსაგებელნი». მაგრამ მემატიანეს სიტყვები აგრეთვე ცხადად ამტკიცებს, რომ საქართველოს მეფეები «მართებანი» და «სათნოარნი საქმენი», ანუ მეფეთა უფლებები და მოვალეობანი მაშინდელ ისეთ განათლებულ და ნასწავლ მწერლებს, როგორიც მაგალითად დავით აღმაშენებლის მემატიანე იყო, ჯერ კიდევ სავსებით გამორკვეული არა ჰქონდათ. ეს გამორკვეულობა ისტორიკოსის სიტყვებს ნათლად ეტყობა: «ვინ აღრაცხნის რაოდენნი მართებანი და განსაგებელნი ეთხოებიან მეფობასა»-ო, გაოცებული კითხულობს ჩვენი მემატიანე და კაცი ამ კითხვის კილოზე შეატუბს, რამდენად დარწმუნებულია იგი, რომ მეფობის ეველა განსაგებელ საქმეების ჩამოთვლას ვერაუინაც ვერ შესძლებს. ისტორიკოსი თითონაც ცდილობს, აღნუსხოს საქართველოს ხელმწიფის მართებანი და მოვალეობანი, მაგრამ ბოლოს თითონ გრმნობს, რომ ამ საკითხის გამორკვევა სავსებით არ ძალუძს და ამის გამო ისევ კითხულობს «რაოდენნი ვინ აღმოწენეს სიტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა»-ო. მაშასადამე, ჩვენი მემატიანეს სიტყვით, მეფის მოვალეობანი უფსკრულსა ჰგავდა, და ვინ უგუნური იქნებოდა, რომ ამ უფსკრულისა ძირი ეპოვნა და სიღრმე აღმოეწყო?.. ამგვარი მემატიანეს უმ-

ლერება ამტკიცებს, რომ მაშინდელ მეცნიერებს ძალა არ შესწევდათ ცხოვრების მრავალმხრივი და ეოველდღიური შემთხვევანი რამდენიმე უმთავრესი ერთნაირი ცხოვრების მოვლენად ჩათვალათ: ისინი თითო-ეულ სახელმწიფო ცხოვრების შემთხვევას ცალ-ცალკე ასახელებდნენ და, ეტუობა, ფიქრდაც არ მოსდიოდათ რამდენიმე ერთგვარი მოვლენა ერთად დაესახელებინათ; მემატინანე მაგალითად ზემომოუვანილ ნაწვევტში სხვადასხვა სახელით ერთსა და იმავე საგანზე ლაზარაკობს: სამეფოსა წენარობისა ღონენი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, საერთოა შიში, შემცოდეთა წეალობითნი წერთნანი და მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი. ჩვენთვის ესლა, რასაკვირველია, ცხადი არის, რომ მთავართა ზაკვის გაგება და სამეფოს დაწენარებისა და მშვიდობიანობის დასამეარებლად ღონისძიების ხმარება ერთსა და იმავე საგანს, სახელდობრ, სამეფოს გამგეობას შეეხება; როცა მეფე იმის ცდაში იყო თავის სამფლობელოში მეუდროება როგორ ჩამოეგდო, უეჭველია იგი «შემცოდე» მემბონებს დასჯიდა, სოლო ერთგულ მოემებს წეალობას გაუმრავლებდა; ამგვარად, ესეც გამგეობას შეეხებოდა, ჩვენმა მემატინანემ-კი თითქოს ეს არ იცის. იმავე ნაწვევტში ისტორიკოსი სამ სხვადასხვა ალაგას სამხედრო, ანუ სალაშქრო საქმეებსე ლაზარაკობს: მაგალითად, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მხედართა განწესებანი, სნათა დაწეობანი და ღონიერნი მიმართებანი; ეველა ეს საზრუნავი სამხედრო საქმეებს შეეხება და ჩვენ ესლა, რასაკვირველია, თითოეულ კერძო სალაშქრო მეცადინეობისა და ვარჯიშობის ჩამოთვლას არ დავიწეებდით, არამედ აღვნიშნავდით მხოლოდ საზოგადოდ «სამხედრო საქმეებით». იგივე უნდა ვთქვათ საერთაშორისო საქმეების შესახებაც: მემატინანე რამდენჯერმე ლაზარაკობს ერთსა და იმავე საგანზე, მაგალითად: მოციქულთა შემთხვევანი და ზასუნნი, მემღუნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი და მოსაკითხავთა შესატევისნი მოკითხვანი. ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ მაშინდელ მეცნიერთა წრეებში სისნტეტიურ მსჯელობას ჯერ კიდევ საკმაოდ არა ჰქონდა ფეხი მოკიდებული, თვით სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წე-

სიც ვერ იყო ამ მხრივ საკმაოდ განვითარებული. მაშინდელ საქართველოში, როგორც ეველგან საშუალო საუკუნოების დროს, შრომისა და მოვალეობათა კანონიერი განაწილება და განსაზღვრა არ არსებობდა.

თუმცა ზემომოყვანილი მეფობის მართებანი და განსაგებელი საქმეები ზეირიანად და თანამედროვე მოთხოვნილებათა შესაფერისად ვერ არის ჩამოთვლილი, მაგრამ მაინც საუერადღებოა, რადგან მაშინდელ ზოლიტიკურ სიბრძნესა და მსჯელობას ახასიათებს. ამასთანავე იმ ნაწევეტის საშუალებით მკვლევარს შეუძლიან დაახლოებით მაინც გამოარკეიოს, რა და რა შეადგენდა საქართველოს მეფეების უფლებასა და მოვალეობას; სამ ზემოთ დასახელებულ: საგამგეო, სამხედრო და საერთაშორისო საქმეების გარდა, ზელმწიფის განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა აგრეთვე «საჭურჭლეთა შემოსავალნი», ანუ საფინანსო საქმეები, — «მოძმივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება, — და «სახელთა და საბჭოთა სჯანი», ანუ საკანონმდებლო (და საგამგეო, რა მხრივ?) მოღვაწეობა. იქ სრულებით მოხსენებული არ არის საეკლესიო საქმეები, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, შემთხვევით იქნება გამოტოვებული შემატინეს ნუსხაში.

რასაკვირველია, მეფეს ზირადად ეველა საქმეების განგება არ შეუძლო. მართვა-გამგეობის ტვირთვის გასაადვილებლად მას თანამშრომლები ჰეავდა. ზენში მაშინ მეფის თანამშრომლებს «დიდებულ მოხელეებს» ემახდნენ. საგამგეო საქმეები ეკითხებოდა ზოლმე ვაზირს და მწიგნობართუხუცესს, იგი ეველა მოხელეებზე უფრო დაწინაურებული იყო და სამეფო დარბაზის მწიგნობართა უფროსად ითვლებოდა; იგივე მოახსენებდა ზოლმე მეფეს ეკლესიის საქმეებისა და საჭიროებათა შესახებ: ვაზირი და მწიგნობართუხუცესი უეჭველად სამღვდლო ზირი უნდა ეოფილიყო, სახელდობრ, ჭეონდიდელი მთავარეპისკოპოსი; ამგვარად იგი დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნოების სახელმწიფოების კანცლერს მოგვაგონებს. ლაშქრის გამგეობა, მოწეობა და ომიანობის დროს წინამძღოლობა ამირსპასალარის სახელთ. შეადგენდა. სახელმწიფოს შე-

მოსავალ-გასავალი მეჭურჭლეთუხუცესს ეკითხებოდა ხოლმე. ეხლა ჩვენ
 არ შეგვიძლიან საქართველოს სახელმწიფოს მოხელეთა უფლებანი და
 მართებანი უფრო ვრცლად განვიხილოთ, იმიტომ რომ ამ საგანს ჩვენ
 დღევანდელ გამოკვლევასთან ზირდაპირი კავშირი არა აქვს. ჩვენ გვინ-
 და აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ თუმცა ზემოთთქვეყნილ ისტორიკოსის
 სიტყვების თანახმად «მომხივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მარ-
 თმსაჯულება მეფის განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, მაგრამ სა-
 ბუთებიდანა სჩანს, რომ მუდმივ ასეთი წესი არა ეოფილა და ერთ დროს
 მართმსაჯულება მეფის ზირდაპირ განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს აღარ ეკუთ-
 ვნოდა. რასაკვირველია, როცა მემატიანე ამბობს, მეფეს «მომხივართა
 მართალნი გამოძიებანი» ეკითხებოდაო, ის ამას ნიშნავს, რომ მეფე
 უმაღლესს მსაჯულად ითვლებოდა ხოლმე; მისი წამდაუწუმ, წვრილმან
 საჩივრებით შეწუხება არ იქნებოდა, ამისათვის განსაკუთრებული მოსა-
 მართლეები იყვნენ დაეენებულნი. მეფე მაშასადამე უხეხავს მსაჯულად ით-
 ვლებოდა; იგი ზირდად ისმენდა დაჭირვებულის საჩივარსა და სათხო-
 ვარს და თითონვე სდებდა ხოლმე განაჩენს. მაგრამ მუდამ ასე არა ეო-
 ფილა. მეელი წესი დავით აღმაშენებლის დრომდე მოქმედებდა, ხოლო
 ამ სახელოვანმა მეფემ მართმსაჯულებას ახალი გზა გაუკვლია. დავით
 აღმაშენებლის მემატიანე ჩვენ სამართლის ამ თვალსაჩინო წარმატები-
 სა და გაუმჯობესების ამბავს ამნაირად მოგვითხრობს: «სლუასა შინა
 თვისთა სამეფოთასა სიმრავლითა სწაბათა და სიმაღლითა სლვისათა»,
 სწერს ისტორიკოსი, მეფეს «ვერ ადვილად მიეძთხვეოდიან მომხივარ-
 ნი და დაჭირვებულნი, განაღა ვიეთვანძე რომელთა საჭიროდ უხდის გან-
 კითხვა და შეწევნა მეფობრივი, ნუ უკუე და ვინმე აღვიდის ბორცვსა
 ზედა რასამე გვისა-მახლობელსა, ანუ კლდესა, გინა თუ ხესა, ვითარ-
 ცა ზაქე, უკეთუ ოდენ ეპოვოს ესე ვითარი საქმე და მუნთ საცნაურ ევის
 ჭრტინვა თვისი, ამისთვის დაედგინნეს კაცნი მართლიად მცნობელნი და
 განმკითხვარნი მომხივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა»
 (ქარ. ცხ. 373). როგორც ამ შესანიშნავ და მკირფას ცნობიდანა ჩანს,

ვიდრე დავით აღმაშენებელი ამ ახალ წესს შემოიღებდა, თითონ მეფე ეოფილა ზირადად მსაჯულად, მაგრამ როცა სახელმწიფო გაფართოვდა და სახელმწიფოს სამხედროებმა შესამჩნევლად გაიწია, ცხოვრებაც, რასაკვირველია, გათუღდა, სამეფოს მართვა-გამკეობა გაძნელდა. მეფე იძულებული იყო თავისი განთქმული მხნეობა და თავისუფალი დრო გაერთიანებულ საქართველოს პოლიტიკურ ძლიერების დამყარებისათვის მოესმარებინა; ამისთვის-კი სწრაფი ლაშქრობა და მუდმივი სამხედრო სამსადისი და მოქმედება იყო საჭირო. მეფეს, რასაკვირველია, დრო და მოცალეობა არ ექნებოდა და ამის გამო «მომხივართა» საქმეების გარჩევას ვეღარ მოასწრობდა. მეფე რომ ერთ ალაგას არ ეგულებოდათ ხოლმე, მომხივარნი და მთხოვნელები ცდილობდნენ სადმე გზაში მაინც დაჩხუვებოდნენ მას და თავიანთი ჭირ-ვარაში და დარდი შეეხივლათ; ისინი, შემატინეს სიტყვით, გზის ზირას გორაკებზე, ან მაღალ კლდეებზე ავიდოდნენ ხოლმე, ან არა და ხის კენწეროზე მოექცეოდნენ, ოღონდ-კი მეფემ როგორმე შეგვამხნიოს და ჩვენი ამბავი იკითხოსო. ნიჭიერმა და შორსგამსჭვრეტავმა ხელმწიფემ მომხივართა და მართმსაჯულების ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობას უურადლება მიაქცია და საქმის მოწესრიგება დააზირა. რაკი თითონ მეფეს მოცალეობა არა ჰქონდა, ამიტომ ეველა მეფესთან ნახიულ საქმეების გამოსამიებლად და გასარჩევად მან ახალი დაწესებულება დააარსა, სადაც «კაცნი მართლიად მცნობელნი» დაადგინა; ამიერიდან უხუნაესი მართლმსაჯულება საქართველოში ამით ეკითხებოდა. ეს მეფის ზირადი განსაგებელი საქმე აღარ იყო; შესაძლებელია მხოლოდ მისთვის უხუნაეს მოსამართლეთა განაწენი და სამტკიცებლად წარედგინათ ხოლმე.

ჩვენ არ შეგვიძლიან ენლა უფრო ვრცლად განვიხილოთ ის საკითხი, თუ რა და რა საქმეები ეკითხებოდა ამა თუ იმ დიდებულ მოხელეს, იმიტომ რომ ამ საკითხისათვის ცალკე გამოკვლევა იქნებოდა საჭირო, თუ-კი ჩვენ მოვინდომებდით ჯეროვანად შეგვესწავლა იგი, — აგრეთვე იმის გამო, რომ ჩვენ აწინდელ კვლევის საგანთან მჭიდრო კავში-

რი არა აქვს. საქართველოს მეფეს, როგორც ზემოთ იუო აღნიშნული, მრავალი სხვადასხვა საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე, მაგრამ მეფის უფლების თვისება რომ უკეთესად გავითვალისწინოთ, უკეთესი იქნება, თუ მეფის თითოეულ განსაკუთრებულ საქმეებს ეხლა თავს დავანებებთ და უმთავრესის საზოგადო საკითხის გამორკვევას შევუდგებით, სახელდობრ, თუ რა უფლებები ჰქონდა საქართველოს მეფეს სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, სრული, განუსაზღვრელი თვითმპყრობელი ბრძანდებოდა იგი, თუ მისი მოქმედება ცოტად მაინც შესწავლილი იყო?

თავი მეხუთე

თითონ მეფეებისათვის რომ გვეკითხნა, უეჭველია, ისინი დაუყოვნებლივ გვიპასუხებდნენ, «ნებითა და შეწყენითა ღვთისათა» სრულის უფლებითა ვართ აღტყურვილიო; აკი გიორგი II ერთ თავის სიგელში «აღმოსაელეთისა და დასაელეთისა თვითმპყრობელის» სახელი უწოდა თავისთავს. ჩვენთვის ამ მეფეთა შეხედულობას ეხლა, როცა მათ უფლების ჭეშმარიტ თვისებისა და სივრცის გამორკვევას უნდა შევუდგეთ, არსებითი მნიშვნელობა აღარა აქვს; მაშინდელ მეფეების ბრძანება-სიგელები და მემკვიდრეთა მიერ მოთხრობილი ამბები უფრო მიუდგომელ და ზირუთენელ საბუთებს შეგვძენენ ამ საკითხის გამოსარკვევად. დიდი ხანია, როგორც სიტყვაკასმულ მწერლობაში, ისე განათლებულ საზოგადოებაში ერთი ახირებული და შემცდარი აზრია გავრცელებული, ვითომც საშუალო საუკუნოებში და ქრისტეს წინა დროს აზიის ყველა სახელმწიფოში განუსაზღვრელი, სრული თვითმპყრობელობა იყო გაბატონებული, ვითომც იქ მეფის სურვილსა და განზრახვას კანონის ძალა და გასავალი ჰქონდა და დაუყოვნებლივ, სიტყვის შეუბრუნებლივ უნდა აეს-

რულებინათ ქვეშევრდომებს. ამისთანა სასელმწიფო წესწობილებას, როგორც მოგეხსენებათ, აზიურ დესპოტიის, ანუ აზიურ მტარვალობის სახელიც-კი დარჩევს. რასაკვირველია, ეველა აღმოსავლეთის სასელმწიფოზე ლანარაკის ჩამოგდებას ჩვენ ვერ გავებდავთ, მაგრამ საქართველოს ისტორიის შესწავლა და ქვემოთ დაწერილიც, იმედია, საკმაოდ შეარევს ამ ეაღბ და უსაფუძვლო აზრს.

საქართველოს მეფის უფლებათა სივრცის გამორკვევას ჩვენ მისი ტანტზე აბრძანების ზირველ მოქმედებიდანვე შევუდგებით. უძველესი ქართული იურიდიული საბუთები გვიჩვენებენ, რომ სელმწიფე ტანტზე აბრძანებოდა თუ არა, ეველა დაწესებულებანი და კერძო ზირნი, რომელთაც განსვენებულ მეფეთა მიერ წეალობის, ან კიდევ ბრძანების წიგნები ნაბომები ჰქონდათ, მოვალენი იევენ ახალ სელმწიფისათვის მიერთმით და საბუთების დამტკიცებას შეჰვედრებოდნენ. როცა მეფე თავის მოემეს ისეთ წეალობის წიგნს აძლევდა სოლმე, რომელიც «საუკუნოდ» უძლელად უნდა დარჩენილიყო, იგი თავის ნაბომებ ბრძანებაში უეჭველად ჩაუმატებდა სოლმე: «აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა... დაუმტკიცეთ და ნუ უშაღავთ ბრძანებულსა და გავებოვიღსა მას ჩუენსა»-ო (იხ. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი, ჟორდანია, ისტ. საბ. შიომღ. 4); ასეთი თხოვნა ეველა უძველესს მეფეთა სიგელებსა აქვს ჩართული (იხ. idid. მეორე სიგელი ბაგრატ IV, გვ. 9; გიორგი II, გვ. 12; დავით აღმაშენებლისა, გვ. 19 და სხვა). ჩვენადის სწორედ ერთმა ასეთმა საბუთმა მოადწია, სადაც მეფე გიორგი II შიომღვიმისადმი წინანდელ მეფეთა ნაწეალობებზე უფლებებს უმტკიცებს. მეფე ბრძანებს: «მოვიდეს მღვიმესა ჩუენ წინაშე წმიდა მამა მიქელ და ეოველნი მამანი, მევიდრნი მღვიმისანი და მოიხვენს სიგელნი მამათა და ჰააათა ჩუენთანი და დაწერილნი მთავართ ეოველთა და ახნაურთა... რათა იგი სიგელნი განუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენითო» (idid. გვ. 10). ამ დამტკიცების და უფლებათა განახლების საბუთის ბოლოს ნათქვამია: «დააწერა ბრძანებაი და სიგე-

ლი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩემისასა ჰირველსა (?) (idid. გვ. 12). რასაკვირველია, შიომღვიმის მამებს გიორგი II-სათვის იმის მეფობის ჰირველ წელს იმიტომ წარუდგენიათ დასამტკიცებლად, რომ მათ საბუთებს ძალა და მნიშვნელობა არ დაჰკარგოდათ. ჩაუუკვირდეთ ეს-
ლა ამ მოვლენას და გამოვარკვიოთ, თუ რას მოასწავებს იგი. თუ მე-
ფეებს საჭიროდ მიაჩნდათ რომელიმე მოემეს მამულს, ან სხვა უფლე-
ბას რომ უწყალობებდნენ, სიგელში აუცილებლად ჩაემატებინათ სოლ-
მე შემდგომად მომავალ მეფეების მიმართ თხოვნა, ჩემი ბრძანება და წე-
ლობის წიგნი დაამტკიცეთ და ნუ გააუქმებთო, უეჭველია, ისინი დარ-
წმუნებულნი უნდა ყოფილიყვნენ, რომ მათ შემკვიდრე მეფეებს შეემლოთ
წინაპართა ნაბრძანები და წელობის წიგნი მოეძალათ. რამდენად დარ-
წმუნებულნი იყვნენ საქართველოს ხელმწიფეები, რომ მათ მოადგილე-
ებს მათის ბრძანების დარღვევა შეემლოთ, იქიდანაა სჩანს, თუ რა სა-
შუალებასა ხმარობდნენ სოლმე მეფენი, ოღონდ-კი თავიანთ წელობის
წიგნისათვის საუკუნო უძცველობა მიენიჭებინათ; თხოვნის გარდა ისი-
ნი სიგელში ყოველთვის ჩაურთავდნენ სოლმე: «უკუეთუ ვინმე, რასაცა
ჟამსა რაიცა გვარი კაცი, დიდი გინა მცირე ადგეს და ამა ნაქნარსა ჩუ-
ენსა აქცევდეს, გამცაურისხდების მამაი, მე და სული წმინდაი და ესემ-
ცა წმინდანი მოციქულნი არიან მსაჯულნი სულისა მათისანი დღესა მას
განკითხვისასა» (შიომღ. ისტ. საბ. 9. ბავრატ IV, 1058 წ. სიგელი).
ამგვარივე წვევლა-კრულვა ეველა საბუთებში მოიპოვება (იხ. შიომღ.
ისტ. საბ.). ბავრატ, მეფეების აზრით, არც ესა კმაროდა; რომ წვევლას
გაეჭრა და მომავალში საბუთი ვისმე არ დაერღვია, ამისათვის ისინი თი-
თოეულ თავიანთ სიგელების ბოლოს მიამატებინებდნენ სოლმე: «თქვენ
ქრისტეს მიერ... ქართლისა კათალიკოზმან და წმიდათა მღვდელთ მომ-
ღუართა დაწერილი ესე ჩუენი დაამტკიცეთ, ვითა წესი არს წვევლანი და
შეჩუენებანი დაწერენით ვინცა ოვიქციოს და შევიცვალოს»-ო. (ბავრატ
IV-ის სიგელი. 1058 წ. idid. 4). ასეთივე თხოვნა ჩართულია ბავრატ
IV მიერ. სიგ. idid. 9: გიორგი II 1072 წ. სიგელში, idid. 12; და-

ვით აღმაშენებლის ანდერძში, *idid.* 19). კათალიკოზებიც გულმოდგინედ ასრულებდნენ სოლმე მეფეთა თხოვნას; აი, მაგალითად, როგორა სწეველის და შეახვეწებს მეფის სიგელის უარისმყოფელთა და გამაუქმებელთა გიორგი კათალიკოზი: ვინც ბაგრატის სიგელს დაარღვევს, «პრისხვამსცა ძამაი, შე და სული წმიდაი, ღუთისმშობელი, კრულმცა არიან დაუსაბამოისა უფლისა სიტუითა, ათთორმეტა წმიდათა მოციქულთა მადლითა, ექუსთა კრებათა მადლითა, ხუთთა წატრიარქთა ჯუარითა, წმიდისა დედაქალაქისა და ისუეტს ცხოელისა მადლითა, ჩემ გლახაკის ჯუარითა გაუხსნელად სულით და სორცით ამას უოფასა და მას საუკუნესა არსმცა ნაწილი მისი იუდასთანა ისკარიოტელისა და ეოველთა მწვალებელთა და უფლის უარისმყოფელთა თან შერაცხილი»-ო (ისტ. საბ. შიომღ. იხილე ასეთივე კრულვა სხვა სიგელებშიაც, *idid.* გვ. 12, 22 და სხვა). ასეთი საშინელი და უხარმაზარი ცნობილიტური კრულვა-შენიშვნა იყო სოლმე საჭირო, რომ მეფე დარწმუნებული ბრძანებულებით, ჩემი მოადგილეები სიგელს არ გააუქმებენ და არ მოშლინანო. მაგრამ არც ეს უხარმაზარი წეველა-კრულვა ჰშველოდა სოლმე რასმეს. ესლაც-კი აუარებელი საბუთი მოიპოვება, საცა ნათქვამია, რომ განსვენებულ მეფეთა სიგელი არ დაამტკიცეს და მოშალესო. ამანირად ეველა ზემოთუვანილ მასალებიდან ცხადადა სჩანს, რომ საქართველოს მეფეთა მეფის ბრძანებას მნიშვნელობა და გასაყალი მხოლოდ მის სიცოცხლის დროსა ჰქონდა, ესე იგი, თითოეულ მეფის ბრძანებისა და განკარგულების მოქმედებას საზღვარი ედო: ეს საზღვარი მეფის სიკვდილი იყო; თითოეულ განსვენებულ მეფის ბრძანებასა და წეალობის წიგნს მხოლოდ მაშინ შერჩებოდა სოლმე ძალა და მნიშვნელობა, თუ სამეფო ტახტის მოადგილეები შეიწყნარებდნენ და უქცევდნენ დაუპტკიცებდნენ.

ჩვენამდის ერთმა საუურადღებო საბუთმა მოაღწია, რომელიც საუცხოოდ გვიხატავს, რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდებოდნენ სოლმე ის წირები, რომელთაც თითოეულ ტახტზე ახლად აბრძანებულ ხელმწიფისათვის თავის მფლობელობის, ან წეალობის წიგნი დასამტ-

კიცებლად არ წარუდგენიათ. ეს საბუთი ბაგრატ IV-ის სიგელი გახლავთ: «მოვიდეს ჩვენ წინაშე, ბრძანებს მეფე, ქუთათის, სახლსა სამკუიდრებელსა ჩუენსა, ესე მამანი მიჯნაძოროელნი და მამანი ოზიზარნი... და მოიხვნეს სიგელნი გურგენ ერისთავთ ერისთავისა, გურგენ მეფეთ მეფისა, ჰანისა ჩემისა ბაგრატ კურაპალატისა და მამისა ჩემისა გიორგი მეფისა, რომლითა იგი ტეენი და ზღვარნი მიჯნაძოროისთვის დაემტკიცნეს და კრულობით მოწმობანი კათალიკოზთა და მღვდელთმოდუართანი, — და მოიღეს ოზიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისა (†889), რომლითა მას ტეესა და ზღვარსა მიჯნაძოროელთა ერჩოდეს და ამათ მიჯნაძოროელთა სიგელთა შინა გუარამ მამფლისა დაწერილი, რომელ ოზიზართათვის დაუწერია არა ხსენებულ იყო არცა დამტკიცებულად და არც კარდაგდებულად» (შიომღ. ისტ. სბა. 8). ოზიზას მონასტრის ბერებს, როგორც ამ საბუთიდან სჩანს, გუარამ მამფლისაგან მამული საჩუქრად მიუღიათ, მაგრამ უთაურობისა და დაუდევრობის გამო თუ სხვა რაიმე მიზეზით გუარამ მამფლის (†882) სიკვდილის შემდეგ ოზიზელ ბერებს თავიანთ წყალობის წიგნი არ წარუდგენიათ ხელმწიფეებისათვის დასამტკიცებლად და ის მამული, რომელიც მათ გუარამ მამფლისაგან ჰქონდათ ნაბოძები, გურგენ ერისთავთა ერისთავს მიჯნაძოროელთათვის გადაუცია. მიჯნაძორის მამებს თავიანთი უფლება კანონიერად დაუცავთ. და ეველა შემდგომად მომავალ მეფეებისათვის სიმტკიცისა და მოუძლელობის ხელწერილი, ხოლო კათალიკოზებისათვის კრულობითი მოწმობანი უთხოვნიათ და მიუღიათ კიდევ. მაშასადამე მიჯნაძოროელნი ამ დავაში მართალნი იუენენ, ოზიზელების საქმე-კი წაგებული იყო. ასეთივე მსჯავრი დასდო ამ საჩივრის განხილვის შემდეგ უმადლეს დარბაზის კართან მოწვეულმა საბჭომაც. მეფე ბრძანებს: «ხელნი ამათნი (ე. ი. მიჯნაძოროელთანი) მრავალნი და მტკიცენი იუენეს და ჩუენგან მათი გატეხა არა ჯერ იყო და სულსა მათ ჰირველთა მეფეთა ვერ დავიმძიმებდით»-ო (idid. 8). მართალია, მამული საჩუქრად თავდაპირველად ოზიზელებმა მიიღეს, მაგრამ რაკი წყალობის წიგნი შემდგომად

მომავალ მეფეებს არ დაამტკიცებინეს, ამიტომ ნაჩუქარ მამულის მფლობელობის უფლებაც დაჰკარგეს. სასამართლომ მამული მიჯნამორიგელთ მიაკუთვნა, ხოლო ოპიზელნიც რომ გულნაკლულნი არ დარჩნენ და დავიდაბაბა საბოლოოდ მოისწოსო, ამიტომ იმათაც სხვა მამული ვუბოძეთო, ბრძანებს ბაგრატ მეფე.

ეს საბუთი ცხადად გვიჩვენებს, რანაირად აირ-დაირიოდა და დაიხლართებოდა ხოლმე საქმე, თუ რომ წყალობის წიგნს, ან სხვა რაიმე მფლობელობის საბუთს თითოეულ ტახტზე ახლად ასულ ხელმწიფეს არ წარუდგენდნენ დასამტკიცებლად. ამგვარად, იურიდიული საბუთები გვიმტკიცებენ, რომ საქართველოს მეფის უფლებას მხოლოდ მის სიცოცხლის დროს ჰქონდა ძალა და მნიშვნელობა, სიკვდილის შემდეგ კი მართლაც იმ შემთხვევაში, როცა მოადგილე დაამტკიცებდა. ეს გარემოება, რასაკვირველია, თვალსაზრისით და არსებითად ავიწროებდა და ზღუდავდა მეფის უფლებას; რამდენად შეზღუდული იყო ამ მხრივ საქართველოს ბატონის უფლება, შემდეგი შედარება დაგვანახებს: თანამედროვე სახელმწიფოებში თითოეულ მეფის ბრძანებას იმ დრომდე აქვს ძალა და მნიშვნელობა, მანამდისინ რომელიმე მომავალი მეფე არ გააუქმებს, მაშინდელ საქართველოში კი მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ძალა, თუ თითოეული მოსახლე ხელმწიფე დაამტკიცებდა მას.

თავი მეექვსე

რა უფლებით-ღა იყო აღჭურვილი საქართველოს მეფე სიცოცხლის დროს, სრული თვითმწივრობელი ბრძანებოდა იგი, თუ მისი მოქმედების თავისუფლება როგორმე შეზღუდული იყო? მას შემდეგ, რაც სასახელთა გვარის სწარსეთის ხელმწიფეებმა მეფის უფლება საქართველოში მოსწეს და მით გაშითაგან, როგორც ჩვენი მემკთიანე მოგვითხრობს, ეპურა უფლება ქართლისა ახსნურთა ვიდრე ამათამდე»-ო (მოქცევაი

ქართლ. სამი ისტ. სრ. 44), ე. ი. ბაგრატიონთა გვარის მეფეების გა-
ბატონებამდეო. მაშასადამე, ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლება,
რამდენადაც მათ მებატონე სპარსეთის მთავრობა ნებას მისცემდა, აზნა-
ურების ხელში ეოფილა. სამწუხაროდ, ჩვენ ამ ხანის შესახებ ჯერჯე-
რობით ძალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება და ამის გამო მკვლევარს
არ შეუძლიან მაშინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარება შეის-
წავლოს. მებატიანეს აქვს მხოლოდ ერთი გაკვრით ნათქვამი წინადადე-
ბა, რომელიც საქართველოს ისტორიის აზნაურთა უფლების ხანას აზნა-
სიათებს. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოსს სუმბატ დავითის ძეს ეკუთ-
ვნის ეს წინადადება, რომელსაც ოდნავ ჰირადი სიმუღვილის და მედა-
სეობის კვალი ატუვია; მებატიანე თავმოებზრებული გვაუწყებს: «დაეს-
რულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთაგანა»-ო
(*idid.* 44). ჩვენის თემისათვის ესლა საჭირო არ არის გამოვარკვე-
ოთ, თუ რამდენად მართალია ისტორიკოსი: ჩვენთვის ისიცა კმარა, რა-
კი დამტკიცდა, რომ ვიდრე საქართველოში მეფობა აღდგენილი იქნე-
ბოდა, ქვეყნის უმთავრესი უფლება აზნაურებს ეკუთვნოდათ. «ქართლის
ცხოვრებიდან» სჩანს, რომ შედგეშიაც, ვიდრე კონსტანტინე აფხაზთა
მეფე ქართლს დაეპატრონებოდა «დაიპრობდეს ქართლსა აზნაურნი» (-
კვ. 282). ქვეყნის გამგეობა აზნაურთა ხელში ეოფილა. ზემოთ მოთხ-
რობილი ეო, თუ როგორ შეერთდნენ ქართველ მოდგმის ერთა განცალ-
კეებული ზატარა სამეფოები; მათიანედანა სჩანს, რომ გაერთიანება ზოგ-
ჯერ ნებაეოფლობით ეო სოლმე განსორციელებული, ხანდისხან-კი
ძალდატანებითაც. საბუთები გვიჩვენებენ მხოლოდ, რომ მეფის უფლე-
ბის აღდგენა საქართველოში ერის სურვილისა და მეცადინეობის წეა-
ლობით განსორციელებულა. რასაკვირველია, მეფობის დაარსებისთანა-
ვე აზნაურობას თანდათან კვლავინდებური უფლება და მოთავეობა ხე-
ლიდან გამოეცლებოდა; ეს ამბავი-კი, რა თქმა უნდა, ბატონობას მიჩ-
ვეულ უმაღლეს წოდებას არაფრად ეჭაშნიკებოდა, ამის გამო, ეეჭველია,
გავლენიანი აზნაურობა არც თუ ძალიან მოწადინებული იქნებოდა, რომ

საქართველოს ბატონი მეტისმეტად გაძლიერებულიყო. საქმე სწორედ ასეც დატრიალდა. მემატიანე, მაგალითად, გვიამბობს: «გარდმოვიდა ქართლის მეფე ბაგრატ (მე-III), რათა განაგნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი. მოვიდა და დადგა თიღვას. სოლო მას ქამსა აზნაურთა ქართლისათა რომელთამე არა ენება გარდმოსვლა მისი, რამე თუ თვითეულად გააგებდეს საქმეთა ქართლისათა... იწინამძღვრეს ქავთარ ტბელი, მოვეგნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზედა მოღრისასა. იხილა რაი ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზანსა სწათა თვისთა, მივიდეს და შეებნეს, იოტნეს ქართველნი, რომელნიმე დასოცნეს, რომელნიმე შეიპყრეს და სხვანი კვალად მეოტნი გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს; მოვიდა უფლის ციხესა... დაუენა ღლენი მცირედნი, განაგნა საქმენი ქართლისანი» (ქარ. ცხ. 302. მარიაშ დედ. ქარ. ცხ. ექ. თაყაიშვილის გამოც. 239). ეს მემატიანეს ცნობა გვიჩვენებს, რომ თუმა ქართლის აზნაურები მეფობის აღდგენის წინააღმდეგნი არ იყვნენ, მაგრამ მისი საქმეებში და ქვეყნის გამგეობაში ჩარევა არ მოსწონდათ, — ბრძანდებოდეთ მანდ აფხაზეთში და აქაურ საქმეებს ჩვენებურად მოვაწყობითო. ქართლის აზნაურებს მამასადამე ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების დამობა არა სურდათ და როცა მეფე ამათ ადგილებში გადმოვიდა, შეიარაღებული შეებრძოლნენ კიდევ. ამ დროიდან იწყება შეუწყვეტელი ბრძოლა ქვეყნის გამგეობის უფლების გამო მეფეებსა და აზნაურთა შორის. ხანგრძლივი, სასტიკი, სძირად დაუნდობელი ბრძოლა იყო ეს მეტოქეობის ხანა; სწორედ ამ ბრძოლის ისტორიის გამორკვევასა და შესწავლას უნდა შევუდგეთ ჩვენ ესლა. საკვირველია, რომ ჩვენ ისტორიის მეკვლევარებს აქამდისინ არავითარი ეურადლება არ მიუქცევიათ ამ ფრიად საინტერესო და საყურადღებო საკითხისათვის.

გარდაიცვალა თუ არა მეფე ბაგრატ III და მე მისი გიორგი ტახტზე აბრძანდა, «ლადრობითა» (პერეთ-კახეთის) აზნაურთათა შეპყრობილი იქმნეს (ბაგრატის დაუენებული) ერისთავნი, მათ ქვეყანათ კულადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა აქუნდა იგი» (სუმბატის ქრონ. სამი ისტ.

ქრ. 67). ახნაურნი წინააღუდგნენ საქართველოს მეფეთ-მეფეს მისი უფლების გაძლიერების შესაფერხებლად და თავიანთი წინანდელი მმართველობა ირჩიეს. შეერთებულ სამეფოს ჰერეთ-კახეთი ჩამოეცალა, მაგრამ შერჩენილ სამფლობელოებშიაც ახნაურები გიორგის დიდ ერთგულობას არ უწყევდნენ. იგივე მემატიანე მოგვითხრობს, ბერძნების კეისრის ბასილის შემოსევის დროს გიორგი მეფეს უნდოდა უთანხმოება მშვიდობიანად გაეთავებინა, «გარნა ორკერძოვე მსაკვარნი იგი ახნაურნი არა მოეშენეს გიორგის ეოფად ზავისა, რამეთუ არა უნდოდათ მშვიდობაი»-ო (ქარ. ცხ. 313, მარიამ დედ. ქარ. ცხ. 356). მამაზე უარესი გაჭირვება ახნაურებისაგან იმისმა შვილმა ბაგრატ IV გამოიარა: «ახნაურნი ტაოელნიო», მოგვითხრობს მემატიანე სუშბატ დავითისძე, და ბანელი ეპისკოპოსი (იოანე) და ამათთან უმრავლესნი ახნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ცისეთა და რომელნიმე უციხონი, განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კონსტანტინეს, მმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა» (სამი ისტ. ქრ. 75). ხოლო როცა ერთი წლის შემდეგ საქართველოს ბასილ კეისრის ჯარი შემოესია, და ქვეყნის აოხრება დაიწყო და კლდე-გარს გარს შემოერთეა, «სადა იგი იუენეს, მემატიანეს სიტყვით, მაშინ ახნაურნი ბაგრატიისნი და ბრძოლა ევეს, გარნა არა დიდად, და განდგეს კუალად ახნაურნი და მისცნეს ციხენი, ჩანხუხამან ერისთავმან მისცა ციხე ცეფთისა და თვით წარვიდეს ივინი საბერძნეთს» (idid. 76). ახნაურები იმდენად გატაცებულნი იუენენ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლით, რომ ღალატსაც კი არ ერიდებოდნენ ხოლმე. ამისთანა თავგანწირულ ერთგულებით საბა მტბევარ ეპისკოპოსს, ეზრა ანხელ ეპისკოპოსსა და შავშეთის ახნაურებს, რომ არ დაეხსნათ მეფე, მისი საქმე ცუდად დატრიალდებოდა. საზოგადოდ ბაგრატ IV-ს დიდებულ ახნაურთა წინააღმდეგობისა და ღალატისაგან ილაჯი ჰქონდა გაწვევტილი. ბრძოლა იმდენად გამწვავდა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ავტორის სიტყვით, რომ «აბა-ზაშენი... კაცნი ძლიერნი და სიმდიდრესა ზედა მკლავისა თვისისაი მოქადულნი და სიმრავლესა ზედა ერისა აღზავებულნი» მეფეს მოსვენე-

ბას არ აძლევდნენ და, წარმოიდგინეთ, ისტორიკოსი ამბობს, «ყოველ-
თა უწყით ჭეშმარიტებით, ვითარმედ შეწენარებაი მეფისა ეგულებოდათ»-
ო (საეკ. მუხ. გამოც. გიორგი მთაწმ. ცხოვრება, გვ. 319). აბაზამეებ-
მა ღაღად მეფის შეწერობაც-კი განიზრახეს, კანა მეტილა შეიძლებოდა?
ვინ იუენენ მერე ეს თავზე ხელაღებული აბაზამენი? «ქართლის ცხოვ-
რებიდანა» სჩანს, რომ ერთი ამ ხუთ მძათეანი ქართლის ერისთავადა
ყოფილა მაშინ (ქარ. ცხ. 323). მაშასადამე, დიდებულ მოხელეთა და აზ-
ნაურთა წრეს უნდა ეკუთვნოდნენ ისინი; ამიტომაც ამბობს გიორგი მთაწ-
მინდელის ცხოვრების ავტორი, «კაცნი ძლიერნი და ახოვანნი»-ო; ხო-
ლო როცა იგი ამტკიცებს, აბაზამენი «სიმრავლესა ზედა ერისა აღზა-
ვებულნი» იუენენო, რასაკვირველია, ამ დიად აზნაურთა მრავალი მომ-
ხრენი და საკუთარი ჯარი უნდა ვიგულისხმეთ. ბაგრატ მეფემ თითონ
შესწილა გიორგი მთაწმინდელს, «მრავალ გზის ხელმეო და ვეროდეს
განმეძარჯვა»-ო (გიორგის ცხოვ. idid. 319-20). როგორც იყო, ეს
თავკასული აზნაურები მეფემ შეიწერო და თავიდან მოიშორა (idid.
319). მეორე დაუძინებელმა მეტოქემ და ძლიერმა მოწინააღმდეგემ ლი-
ზარტი-კი მეფეს აჯობა. ჯერ იყო და «მოიუკანა ლიზარტი დემეტრე მძა-
ბაგრატისი, სამეფოდ ბერძენთა მეფისა ლაშქრითა და მეერთნეს სხვანი-
ცა ვინმე დიდებულნი აზნაურნი» (ქარ. ცხ. 324). ლიზარტი, ეტ-
უობა, ბაგრატ მეფეს ტახტიდან ჩამოგდებას უზირებდა და მის მაგიერ დე-
მეტრეს კამეფება სურდა. ძლივსძლივობით მეფე და ლიზარტი შერიგ-
დნენ; ბაგრატი იმდენად უძლური იყო, რომ ამ თავის მედვარ მოწინა-
აღმდეგესა და მუამოხეს ლიზარტს «უბოძა ქართლისა ერისთაობა»
(ქარ. ცხ. 325), იქნება ურჩი აზნაურის გული ამით მაინც მოვიგოო.
მავრამ არც ამ წყალობამ გასჭრა: ლიზარტი რამდენჯერმე კიდევ აე-
ძალა მეფე ბაგრატს და ასეთი დღე დაუენა, რომ საბერძნეთში განიზ-
ვნის მეტი აღარა დარჩა რა. რაკი საქმე ასე დატრიალდა, ვიდრე იყო
ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვაო, მოგვითხრობს მემბტიანე ლიზარტი მე
ბაგრატისა გიორგი მეფედ... მოსცეს იგი დედამან მისმან და დიდებულ-

თა მის ქუეყანისათა, მოიევანეს რუისს, აკურთხეს მეფედ და მოიევანეს საზრდელად მისსა ლიპარიტ» (ქარ. ცხ. 329). ასე გაიმარჯვა ლიპარიტმა: ბაგრატი სელცარიელი დარჩა, სოლო ახალგაზრდა მეფის აღმზრდელად თითონა ბრძანდებოდა ამორჩეული და მეფის და სამეფოს გამგეობა, რასაკვირველია, ლიპარიტს ჩაუვარდებოდა ხელში. ეველა შემო-მოევანილ ცნობებიდან ცხადადა სჩანს, რამდენად უღონო იყო მაშინ საქართველოს ბატონი და რამდენად ძლიერნი იყვნენ აზნაურები, რომელნიც თავგამოდებით და დაუხოგავად ებრძოდნენ სოლმე მეფეს. რასაკვირველია, ასეთ მეფეებს, რომელთაც საქართველოს ბატონებისავეთ აზნაურთა წინააღმდეგობითა და ბრძოლით ილაჯი გაწვეტილი ჰქონდათ, არ შეიძლება თვითმშრობელის სახელი უწოდოს კაცმა, თუნდაც რომ თვით მეფეებს ჩვენ ხელმწიფეებსავეთ «აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმშრობელებად აღიარებინათ თავისი თავი. უეჭველია, ამ მეფეების სურვილსა და სიტყვას მოემენი კანონად არ ჩასთვლიდნენ და ადვილადაც დაარღვევდნენ. სოლო რაკი აზნაურობა ასე ძლიერი იყო და თავის უფლებას თავგამოდებით იცავდა, მეფეს, რასაკვირველია, არ შეეძლო სამეფოს გაჭირვებისა, ან სხვა დიდმნიშვნელოვან საქმეების დროს აზნაურების დაუკითხავად რამე გაეკეთებინა; იგი ჯერ იმათთან ითათბირებდა სოლმე, მეგრ საერთო სურვილის თანახმად მოიქცეოდა სოლმე. როცა მაგალითად, გიორგი II სელჯუქთა შემოსევამ და ქვეყნის დაწიოკებად თავი მოაბეზრა და საშინელ გაჭირვებაში ჩაავდო, მეფემ შემოტანეს თქმით ჰყო განზრახვა დიდებულია თვისთა თანა და დაამტკიცეს წასვლა სულტანსა მალიქმას წინაშე» (ქარ. ცხ. 346). ხელმწიფემ, როგორც სჩანს, თითონ არ იცოდა რა ექმნა და ამის გამო დიდებულ აზნაურებს დაეკითხა რჩევას.

მაგრამ თუ აზნაურები იბრძოდნენ თავიანთ უფლებათა დასაცავად, არც მეფეები შესცქეროდნენ გულხელდაკრევილნი: ისინი, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, სულ იმის ცდაში იყვნენ, ჯურჯი როგორმე გაემაგრებინათ. თითოეული მეფეთაგანი სხვადასხვა სერსსა სმარობდა სოლმე ამისათ-

ვის; ბაგრატ მესამემ, მაგალითად, «ურჩნი თვისნი შესცვალნა დიდები-
საგან და ადგილთა მათთა დაადგინა ერთგულნი და მისწრაფედ მორჩილ-
ნი ბრძანებასა მათსა» (ქარ. ცხ. 304). მეფემ ხუმრობა არ იცოდა და
ლადს ახნაურს მალე მოიშორებდა ხოლმე თავიდან, ეს იყო მისი სა-
ზოგადო და ჩვეულებრივი ხერხი; თუ შეამჩნევდა რასმეს, ჯერ, მემპტი-
ანეს სიტყვით, «მცირედ ამხილის უოველთა, ვინ უკუე ზოვის ურჩი და
მისსა ადგილსა განადიდნის ერთგული და მისანდობელი თვისი». (ქარ.
ცხ. 302) გიორგი მეფე-კი (II) უფრო სიფრთხილითა და გულაკეთილო-
ბით ცდილობდა თავის მოწინააღმდეგეების გული მოეგო: ისტორიო-
სი ამბობს: «უოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა და
დაიწუნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან»-ო (ქარ. ცხ. 341). მეტი ღო-
ნე რომ არა ჰქონდა, სხვას რას იხამდა? ცხადია მხოლოდ, რომ მო-
ღალატისა და ერთგულის თანაბარი წყალობა და დაჯილდოება სახელ-
მწიფო ცხოვრებაში გამოუდევარი საშუალებაა და მართო უძლურ გამ-
გეს თუ მიეტევება, თორე სხვას არავის; ნაწყალობევი მემამბოხე ახნა-
ური და ურჩი მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და, როცა იმისთვის ხელ-
საყრელი იქნებოდა, კვლავინდებულ გზას დაადგებოდა. აკი ასეც იყო
ხოლმე. გიორგი მეფის სახელგოვანმა შვილმა დავით აღმაშენებელმა ეს
კარგად შეიგნო და როცა ღიწმარტმა მამაწაწეული ორგულობა გამო-
იჩინა, «ინება გაწურთა მისი ამისთვისცა ჰერობილ ჰყო იგი ქამ რა-
ოდენმე, რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისისაჲ და...
განუტევა იგი და მითვე დიდებითა ამოფა და არა შეუცვალა» (ქარ. ცხ.
349). ჩვენა ვხედავთ, რომ უახრო წყალობის მაგიერ დავით აღმაშენ-
ბელი მოღალატეების საწერობილეში ამოუკრავდა ხოლმე თავსა. მაგრამ
ზირველ დანაშაულობისათვის მეფე მაინც თანამდებობას ართმევდა ხოლ-
მე, მაგრამ თუ მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და ორგულობას შეამ-
ჩნევდა, მემპტიანეს სიტყვით, «იხილა რა მშვიდმან და ღვთივ განბრ-
მნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი მადლისა არა განემართების,
არცა კირჩხიბი მართლად ვალს, მეორესა წელსა კვალად შეიპურა ორ-

წელ ჰერობილ ეო და საბერძნეთს გაგზავნაო» (ქარ. ცხ. 349). მეფე, როგორც სჩანს, მოღალატეთა დასასჯელად საუკეთესო საშუალებად სამ-ერობილესა სთვლიდა. მიანცდამიანც ამისთანა შემთხვევებში დავით აღმაშენებელი ძალიან მკაცრად არ იქცეოდა და სიკვდილით არა სჯიდა დამნაშავეებს, მხოლოდ სამუდამოდ საქართველოდან განაძევებდა ხოლმე. დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური სიბრძნე და შორს გამჭვრეტელობა, სახელმწიფოს შინაურ საქმეების მოწესრიგების მოღვაწეობა ჯერ შესაფერისად დაფასებული არ არის. მერე რა დიდი იყო ეს მეფის პოლიტიკა, რა ღრმა წარსულისა და თანამედროვე ცხოვრების დაკვირვებასა და ცოდნაზე იყო იგი დამყარებული. ისტორიკოსი მოგვითხრობს, დავით აღმაშენებელი დაკვირვებამ დაარწმუნაო, რომ «ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს ზირველთაგანვე თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჲმს განდიდნენ, უანსუქდნენ და დიდება ჰყონ და განსვენება, იწეებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მებატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი»-ო (ქარ. ცხ. 378). რასაკვირველია, აქ უმაღლეს წოდებაზე, აზნაურობაზეა ლაპარაკი. დიას, შესანიშნავმა ხელმწიფემ დაინახა, რომ აზნაურთა აშლა მეფის წინააღმდეგ და ორგულობა საზოგადო მოვლენა იყო და არა შემთხვევითი; საზოგადო მოვლენა იმიტომ იყო, რომ აზნაურები ცდილობდნენ წინანდელი გავლენა და უფლება შეერჩინათ კიდევ როგორმე და მეფისათვის კი არ დაეთმოთ. დავით აღმაშენებელი სედავდა აგრეთვე, რომ აზნაურები ერთად იკრიბებოდნენ, ერთად მოქმედობდნენ საქართველოს ბატონის წინააღმდეგ; მეფეს კარგად მოეხსენებოდა, რომ აზნაურებს თავიანთი ჯარი — მოუქმეები ჰჰავდათ და შეერთებულ აზნაურთა ჯარის წინააღმდეგ მეფესაც-კი გაუჭირდებოდა. აკი ამიტომაც მოსდიოდათ მარცხი მის წინაშეებს გიორგი I, ბაგრატ IV და გიორგი II. ცხადი იყო, რომ თუ მეფეს სურდა თავის მოწინააღმდეგეებისათვის ეჯობნა, ამისათვის საჭირო იყო მუდმივი, ძლიერი და მრავალრიცხოვანი ჯარი ჰყოლოდა დამსადებელი; საკუთარი ლაშქარი-კი აზნაურთა ჯარის დაუხმარებელიც სამ-

ეოფი არ მოეწოვებოდა მეფეს (ქარ. ცხ. 357). თავისი დიადი ზოლი-
 ტიკური ნიჭი და შორს გამსჭვრეტელობა დავით აღმაშენებელმა სწო-
 რედ ამ მხელ და გაჭირვებულ მდგომარეობაში გამოიჩინა. თავისი თა-
 ვის გასამდიერებლად მეფემ ეივჩაუთა 50,000 ჯარისკაცი დაიქირავა, გას-
 წვრთნა და მუდმივ დამსადებელი ჰყავდა საბრძოლველად (ქარ. ცხ. 357-
 8). უეჭველია, ნაქირავეები ჯარი დავით აღმაშენებელმა იმიტომ კადმო-
 იუვანა ეივჩაუთაგან, რომ მისი თანამეცხედრე ეივჩაუთა მთავრის ქალი
 ბრძანდებოდა და ნათესაობის გამო მეფეს იმედი ექნებოდა, ერთგულო-
 ბას გამოიწვევინ და აზნაურებს მხარს არ დაუჭერნო. ქონებრივად ეივჩაუ-
 ნი მეფისგან იუვნენ დამოკიდებულნი და მის წყალობის შემაცქრალნი
 იუვნენ; ამიტომ ისინი ეოველთვის სულ იმის ცდაში იქნებოდნენ, ეგებ
 ბატონის უურადლება დავიმსახუროთო. აზნაურთა ჯარს-კი, თუნდაც ერ-
 თგულ აზნაურთა ჯარი ეოფილიყო, ხელმწიფე მუდმივ ვერ ენდობოდა.
 როცა დავითმა ასეთი დახელოვნებული და ერთგული მსედრობა გაიჩი-
 ნა, მას შეეძლო მოწინააღმდეგე აზნაურთა ძალა დამარცხებინა. რაკი
 დავით აღმაშენებელმა აზნაურთა ორგულობის ოინები იცოდა, «ამისთ-
 ვისცა არა ოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსვენებად, ანუ შეკ-
 რებად და ქმნად რასამე ესევითარისა» (ქარ. ცხ. 378); გაიგებდა, თუ არა
 მეფე, რომ მისი მოწინააღმდეგენი შეკრებისა და შეთქმულობის მოწყო-
 ბას აზირებდნენ, მაშინვე ჯარით თავს დაესხმოდა და საქმეს ჩაუფუშავ-
 და ხოლმე. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: «არცა სამეფოთა შინა მისთა,
 არცა ლაშქართა შინა მისთა მეოფთა კაცთა, და დიდთა და მცირეთა საქ-
 მეთა ქმნილნი, კეთილი გინა ბოროტი სიტყვა თქმული არა რა დაეფარ-
 ვოდა ეოვლადევე, არამედ რაოდენცა ვის ფარულად ექმნის, ანუ თუ ეთ-
 ქვის ეოველივე ცხად იყო წინაშე მისსაო» (ქარ. ცხ. 374). რასაკვირ-
 ველია, ამგვარ გულთმისნობის გამოჩენა მეფეს მხოლოდ ჯაშუშთა დან-
 მარებით შეეძლო; როგორც ეტეობა, დავით აღმაშენებელს ჯაშუშები ჰ-
 უოლია და ამ მხრივ იგი სელჯუკთა შაჰების ჩვეულებას აჭოლია (სი
 ასეთნაშემი). ჯაშუშების დანმარებით მეფე სზობდა «ორგულობასა და

ზაკვასა და ღალატსაო» (ქარ. ცხ. 374), ამბობს მემპტიანე: შეატეობინებდნენ თუ არა ისინი, დავითი უეცრად თავს დაესხმოდა ხოლმე შეთქმულთ და დააპატომრებდა. ისტორიკოსი მოკვითხრობს: «ორგულობისა და ღალატის განხრახვისათვის, მრავალნი განპატიჟებულნიცა იყვნენ»-ო (ქარ. ცხ. 375). ოღონდაც მთელი თავისი ძალ-ღონე დავით აღმაშენებელმა ურჩ აზნაურებთან ბრძოლას შეაღია. მეფეს სახელმწიფოს წინაშე იმის ღვაწლი მიუძღვის, რომ აზნაურთა შეერთებულ წინააღმდეგობის დასაძმობად მან გარკვეულ, ტაქტიკურ ბრძოლას მიჰმართა და თავის წინაწრებისავით გზადანუვლი არ მოქმედობდა. გარკვეულმა მიზანმა მტკიცე მოქმედებაც შეჰქმნა: მეფე ყოველ ღონისძიებასა ხმარობდა, რომ დიდებულ და თავგასულ მოხელეებისათვის თანამდებობა ჩამოერთმია და მათ ადგილას დაბალ წოდების წევრი, ანუ, როგორც აზნაურები ეძახოდნენ, «ვინმე უკვარსი» დაენიშნა; თანდათან უძალდესი მოხელეობა მეფის ერთგულ, «უკვარო»-ების ხელში გადადიოდა (ქარ. ცხ. 378). მართალია, მემპტიანეს სიტყვებიდანა სჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის მოწინააღმდეგე აზნაური მოხელეები მარტო ძალით არ ებრძოდნენ მეფეს და მას ქვეყნის კეთილდღეობის დამხობასაც აბრალებდნენ ხოლმე: საქართველო მეტისმეტი მოლაშქრეობითა და ომიანობით წელმოწევეტილია. ყოველთვის ვერ აიტანს ამოდენა ჯარისა და სისხლის ღვრასა. ერთიც ვნახოთ, უბედურება დატრიალდეს და სახელმწიფო დაუძლურდესო, გაიძახდნენ ისინი. ისტორიკოსის სიტყვიდანა ჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგაც-კი იყვნენ «ძაბრალე-ბელნი მეფისანი, ჯერეთცა ესეოდენ მჭირხედ დამოლაშქრებისათვის და მხედრობათა მისთა განუსვენებელისა მიმოსვლისათვის და ვითარმედ არცა მშვილდი თავს იდებო მარადის გარდაცმულობისა, არცა ძალი ორღანოსა მარადის განსხიჟულობასა, რამეთუ კამსა ხმარებისა მათისასა თვითოეული მათი უხმარ იზოვისო» (ქარ. ცხ. 376-7). რასაკვირველია, მეტისმეტ დამოლაშქრების, ანუ მილიტარიზმის მოწინააღმდეგეთა შორის ისეთი ჰირობიც ერივნენ, რომელნიც გულწრფელად ეძღუროდნენ და-

ვით აღმაშენებელს, ქვეყანას ღუშავ შენის დაუსრულებელ ომიანობითაო, რომელთაც მარტოდენ საქართველოს კეთილდღეობის უანგარო სურვილი აღაპარაკებდათ ასე. მაგრამ მემატიანეს სიტყვებიდან ცხადდა ჩანს, რომ ამ საბუთით მეფის მოწინააღმდეგე აზნაურებსაც უსარგებლნიათ. მეფის გაძლიერება რომ შეეფერებინათ და თავიანთი წოდებრივი უპირატესობა და უფლება შეენარჩუნებინათ, იმათ გოდება მოურთავთ, დამოლაშქრებისაგან ქვეყნის კეთილდღეობა იღუპებაო. ისტორიკოსმა იცის, რა მუცლისტკივილიცა ჰქონდათ იმ აზნაურებს და სახელოვან მეფის მოღვაწეობის გასამართლებლად შესაფერის ზასუსს ამღვეს კიდეც (- idid.). დავით აღმაშენებლის დროს საქართველო გაძლიერებული და უზრუნველყოფილი იყო როგორც მეზობელთა შემოსევისაგან, ისე აზნაურთა განდგომილებათა და დაღატაკისაგან.

როგორ მიმდინარეობდა საქმე დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ გიორგი III-ის მეფობამდე, არა ვიცით რა, იმიტომ რომ დიმიტრი და დავით მეფეებს საკუთარი მემატიანენი არ ჰყოლიათ, ან თუ ჰყავდათ, მათ ნაწერებს ჩვენამდის არ მოუღწევია. თამარ მეფის ისტორიკოსი გაკვრით ამბობს მხოლოდ, რომ დიმიტრი ზირველის შვილი დავით «დაღატკს და განდგომილებასა შინა მამისა თვისისა (ქარ. ცხ. 395, მარიამ დედ. ვარ. 336) ედო დანაძაულობა»-ო. მემატიანეს სიტყვებიდანა ჩანს, რომ იმ დაღატკში მსურველუ მონაწილეობა საქართველოს დიდებულ აზნაურებს მიუღიათ; იქნება მთელი ეს საქმე მათი განზრახული და განხორციელებული ეოფილიუოს კიდეც. ისტორიკოსის სიტყვით, დავითის გულისათვის დაისაჯნენ «ამისა სამეფოს დიდებულნი რომელნიმე ექსორია ქმნით, რომელნიმე სიკვდილით და რომელნიმე განზატყვებით» (ქარ. ცხ. 395-6, მარიამ დედ. ვარ. 336). რასაკვირველია, ამ მეფის მის განდგომის ამბის შესწავლას ჩვენი თემისათვის დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, რომ საკმაო მასალები მოიპოვებოდეს, იმიტომ რომ შესაძლებელია გამოგვეჩვენოს, თუ როგორ გამოიყენეს მეფის შვილის განდგომა დიდებულმა აზნაურებმა თავიანთ პოლიტიკურ წადილის

განსახორციელებლად. ასეთივე ამბოხება გიორგი III-ის ღროსაც მოხდა, როცა მეფის მძისწული დემნა ბიძას ტახტიდან ჩამოგდებას უპირებდა. ეს ამბოხება მოაწვეს დემნას სიმამრმა ორბელმა, მისმა გვარმა «და უოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა, სამცხელთა, ჰერთა, კახთა და სადა ვინ ნათესავი და ნატამალი მოსმენარ მათდა იყო» (ქარ. ცხ. 396, მარ. დედ. ვარ. 386). გიორგი III ერთხანს დიდ განსაცდელში ჩავარდა და დემნასათვის რომ ზოგიერთებს არ ეღალატნათ, იქნება გამარჯვება მძისწულს დარჩენოდა. თუმცა, ამ აზრის შესახებ ცოტა მეტი ცნობები მოიპოვება, რომელთა ისტორიკოსი სტეფანოსი ორბელიანიც საგულისხმიერო მასალებს გვაძლევს ამის შესახებ, მაინც ამ ამბოხების განხილვასაც გვერდს ავუხვევთ, რადგან საკმაო ცნობები არ მოგვეპოვება და განდგომის ამბავი ბურუსით არის მოცული. შეიძლება მხოლოდ საზოგადოდ აღვიბროთ, რომ გიორგი III-ის ღროს დიდებული აზნაურები ისე დაშინებული არ იყვნენ, როგორც დავით აღმაშენებლის ღროს და უფრო თამამად იქცოდნენ სოლმე. მემატიახეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ მეფე თავისდა უნებურად რამდენჯერმე იძულებული იყო აზნაურთა სურვილს დაჰმორჩილებოდა; მაგალითად, როცა გიორგი მზად იყო ხორასნისა და ერაყის სულტანს, რომელმაც საქართველოს ერთი მხარე აიკლო, დიდი ლაშქრით უკან დაედევნა, რომ წარამარბ ტანტალი მოეძლევინებინა, «წინამდგომ დამახწვეულ ექმნეს დიდებულთაგანი ვინმე... და არღარა მიუშვეს, მეტეველთა ესრეთ: ვინათგან გაქცეულა სულტანი უოფილითა სწათა მისთა, სურღარა აღსავეებული მკადრებლობა ღვთისაგან ესრეთ ამაღლებული», არამედ იყო მიზეზი იგი უმიზეზო, გარნა ვინათგან მეფე ცნობითა ბრძენი და მომსმენი იყო დამორჩილდა (ქარ. ცხ. 391). თუმცა დიდებულთა სიტყვებიდან ისე გამოდის, თითქოს ისინი წამდაუწუმ სისხლის ღვრის წინააღმდეგნი უოფილიყვნენ და მეფისათვის სულტანის დადევნება იმიტომ დაეძალნათ. მაგრამ იგივე მემატიახე ერთ შემთხვევას გვიამბობს, რომელიც ცხადად ამტკიცებს, რომ დიდებულნი ზირადად ომიანობის დიდი მოტრფიალენი ბრძანდებოდნენ. მემატი-

ანე მოგვითხრობს სახელდობრ, რომ გიორგი მეფე იმულებული იყო ეველა მოსამზღვრე სახელმწიფოებთან ომი აეტეხნა, თუმცა მათ ამ დროს საქართველოსათვის არაფერი დაუშავებიათ, — ჩხუბი აუტეხეს იმიტომ, რომ დიდებულ აზნაურებს ლაშქრობის საღერღელი აუშალათ. ისტორიკოსი ამბობს: «უღონო იქმნეს ლაშქარი და დიდებულნი ამის სამეფოსანი, მკადრებელთა მოახსენეს ესრედ სახედ: «არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა». ხოლო ისმინა მეფემან... და ერთსა დღესა შინა დაასკენეს ზაქმანი ლაშქრობისაო» (ქარ. ცხ. 393). მაშასადამე, დიდებულნი ლაშქრობის წინააღმდეგნი არ ეოფილან საზოგადოდ, მაგრამ ჩარჩს როგორც უნდათ, ისე ატრიალებდნენ ხოლმე და მეფესაც თავიანთ ნებაზე ათამაშებდნენ; ხოლო ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, მეფობის დაუძლურებას მოასწავებს.

თავი მეშვიდე

მრავალი საბუთები, მაშასადამე, ცხადად გვიჩვენებენ, რა გამწვავებული ბრძოლა არსებობდა მათელობისა და აზნაურთა შორის უფლების გამო და რამდენად შეზღუდული იყო ხოლმე მეფის მოქმედება აზნაურთა ძლიერებისა და წინააღმდეგობისაგან. მაგრამ თუ ამ ბრძოლის ვითარებას ჩავუკვირდით, უეჭველია შევამჩნევთ, რომ გამარჯვება საბოლოოდ ჯერ არც ერთ მხარეს არ დარჩენოდა; მართალია, დავით აღმაშენებლის დროს მთავრობამ აზნაურებს აჯობა და ურჩი მოხელეები თავიანთ ქერქში ჩააყენა, მაგრამ დავითის შემკვიდრეები თანდათან უკან იხევდნენ და აზნაურებს ეველაფერს უთმობდნენ ხოლმე. ესეც უნდა სთქვას კაცმა, რომ დიდებული აზნაურები ბრძოლის დროს თავიანთ წინანდელ უფლებათა შენარჩუნებასა ცდილობდნენ და რაიმე ახალი პოლიტიკური პროგრამა და საკითხი, რამდენადაც ეს საბუთებიდან სჩანს, არ წამოუყენებიათ. ასე გამაოურკვეველი იყო ეს ხანგრძლივი ბრძოლა თამარ მეფის დრომდე, თამარის მეფობაში-კი ბრძოლამ გარკვეული მიმართულებ-

ბა მიიღო და საქართველო ხელმწიფის უფლების შესლუდვამდე მიიყვანა. ჯერ როცა თამარის ტახტზე აყვანას აზირობდა, მაშინვე უეჭველია გიორგი მეფე იძულებული იქნებოდა დიდებული აზნაურები თავის სურვილზე დაეუფლებინა: წინათ ქალი სამეფო ტახტზე არასდროს არ მჯდარა და ახალ წესის შემოღებისათვის, რასაკვირველია, მარტო გიორგი მეფის სურვილი არა კმაროდა. როცა თამარის მამა გარდაიცვალა, მაშინ-კი ცხადად გამოაშკარავდა, რა გამოურეკველ მდგომარეობაში იყო გვირგვინოსანი ქალწული, თუმცა მამამ თავის სიცოცხლის დროსვე აიყვანა იგი ტახტზე და ერთგულება თვითონაც შეჰფიცა და უველა მომეებსაც შეაფიცინა. მაგრამ გიორგი III სიკვდილის შემდეგ თამარმა მაინც უკან დაიხია და მართვა-გამგეობას თავი მიანება, მანამ არ შემოკრბა შვიდივე სამყოფთა დიდებულნი, რომელნიცა ღირს იყვნენ განზრახვად და

მიდას რუსუდანს არ მოახსენეს: «აწ ხელჰეოს ხელითა მეფობისა და კურთხევით. გვირგვინოსან ეოფად აღვიდეს და დაჯდეს საფართა მამათა თვისთასა»-ო (ქართ. ცხ. 402). თუმცა მემატიანე ცდილობს ეს უცნაური შემთხვევა გამოაკეთოს, მაგრამ მაინც ცხადია, გიორგის სიკვდილის შემდეგ რაღაც ამბავი მომხდარა, რომ ერთხელ ტახტზე ასული დედოფალი ხელმეორედ აუეჯანიათ და გაუმეფებიათ. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი მხოლოდ ეაკვრით იხსენიებს ამ შემთხვევას და მკვლევარს არ შეუძლიან ამის გამოიხსნობით ამ მეტად საუბრადლებო მოვლენას ჯეროვანად ჩაუკვირდეს. რაკი თამარი მამის დროსვე გამეფებული იყო, საქართველოში გიორგის სიკვდილის შემდეგ არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო: მემატიანე-კი გვაუწყებს: სამეფოს დიდებულნი შეიკრიბნენ, «რომელნიცა ღირს იყვნენ განზრახვად და გამორჩევად»-ო და იმათ გადასწყვიტეს თამარმა ხელმეორედ დაიდგას გვირგვინი და მამაშაწუელ ტახტზე აბრმანდესო. უზრადლება მივაქციოთ ამ ზატარა, მაგრამ საკულისხმო წინადადებას: თურმე საქართველოში ზოგი დიდებულნი ღირსნი ეოფილან, ან უფლება ჰქონიათ «განზრახვად და გამორჩევად». ამის-

თანა სიტყვებს შემატანე ზირველადა ხმარობს, ჩვენი დანარჩენი შემატანეები არსად არ იხსენიებენ ასეთ ზირებს. ეს დიდებული შიკრიბნენ და თამარის ხელმეორედ ტახტზე აუვანა გადასწევითეს. მაგრამ თვით თამარის დავკირგვინების წესი უფრო საგულისხმიერო სურათს წარმოადგენს; ჩვენ აქ მთელ დავკირგვინების წესს არ შევეჩებით და მხოლოდ ერთ წვრილმან. მაგრამ მაინც საუურადღებო, შემთხვევასე ვაზირებთ სიტყვის ჩამოგდებას. შემატანე ამბობს: «სრულ ევეს რა კურთხევაი, დალოცეს მაშინ კახაბერი კვირიკეს ძე ერისთავი რაჭისა და თავეერისა და სრულ ჰევეს მოხელეთა სვიანთა და დიდებულითა: ვარდნის ძეთა, საღირის ძეთა და ამონელის ძეთა მოღებად და დაღებად ხრმლისა»-ო (ქარ. ცხ. 403). ამ აღწერილობაში განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ისტორიკოსის სიტყვა «სრულ ჰევეს»-ო: ეტყობა, ამ დიდებულითა კვარის შვილებს უფლება ჰქონიათ (ან იქმნება მიუღვისებიათ) «დადლოცნათ» და «სრულ ევით». ესე იგი, ნება დაერთოთ, რომ ერთ-ერთ დიდებულს სამხედრო მდივანებისა და ჯარის უფროსების სიმბოლო სახელმწიფო ხრმალი თამარ მეფისათვის გადაეცათ; თითქმის დიდებულითა თამარს სიმბოლოურად ლაქარის წინამძღოლობას უღოცავდნენო. რასაკვირველია, შეიძლება ეს ძველის-ძველად შემოღებული წესი იყოს (მაშინ უფრო მეტი ყურადღების ღირსი იქმნებოდა ეს ჩვეულება). მაგრამ მაინც თამარის დროს დიდებულითა «სრულყოფისა» და «დადლოცვას» განსაკუთრებული და გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა; ჩვენ არ უნდა დავვაიწუდეს, რომ თამარი ერთხელ უკვე დავკირგვინებული იყო და სწორედ ამავე დიდებულითა გადაწვევებილების გამო ხელმეორედ დაიდგა თავზე კვირგვინი; ყურადღების ღირსია აგრეთვე, რომ დავკირგვინების წესი ასე დაწვრილებით აუსრულებიათ და ისტორიკოსიც ასე ვრცლად მოკვითხრობს ამ ამბავს. ნუთუ ეს ეგელაფერი შემთხვევით მოხდა და რაიმე მიზეზი არ იყო? შეუძლებელია; თამარ მეფის ხელმეორედ დავკირგვინების დროს დიდებული ახნაურები უკვე გათამამებულნი იყვნენ. ბევრ ხანს არ გაუვლია, რომ დიდებულინი და კვარიანნი ახნაურები მთავრო-

ბას ზირდანირ შეებრმოლნენ კიდევ. როცა საეკლესიო კრება თამარის დამარცხებით გათავდა და კათალიკოსმა მიქელმა მეფეს აჯობა, «მაშინ იწუქესო», მოგვითხრობს მემატიანე, დაუდგრომელობისა საქმე დიდებულთა ვიეთმე ხელისუფალთა: ეგეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ, «აღარ ვეგებიტ ძველთა ხელისუფალთა და განმგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მყოფნი, ვინათგან მათგან დამვრცილნი და უნატიოდ დახულნი ვართ, და გვარიანნი და თვითმსახურეულნი სახლნი უნატიოდ და უსასოდ განსულნი ვართ უკვართა და უხამთაგან» (ქარ. ცხ. 407).^{*} ამ მკირფასს ცნობიდანა სჩანს, რომ გვარიან და დამსახურებულ აზნაურთა სახლები, რომელთაც რაიმე მოხელეობა ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ, შეერთებულან და ერთი-ერთმანეთისათვის ზირი მიუციათ, მთავრობას წინააღმდეგობა გაუწიოთ, რაკი საქართველოს ბატონები სულ იმის ცდაში არიან, დიდებული აზნაურები უკან დააყენონ, «უგვარო» კაცები-კი დააწინაურონო. ეს «უგვარონი», ანუ დაბალ წოდების წევრნი მეფეებს ერთგულად ემსახურებოდნენ და მათ ბრძანებას დაუყოვნებლივ ასრულებდნენ ხოლმე. მემატიანეს ზემომოყვანილი სიტყვები გვიჩვენებენ, რომ თუცა დავით აღმაშენებლის შემევიდრეები სახელოვან ხელმწიფეს მდიერებით ვერ შეედრებოდნენ და ზოგჯერ იძულებულნი იყვნენ კიდევ დიდებულისათვის დაეთმოთ. მაგრამ მაინც მათაც წინანდებურად ეოველი ღონისძიება უნაძრიათ, რომ უმაღლესი მოხელეობა გვარიან აზნაურებისათვის არ მიეცათ და დაბალ წოდების წევრებისათვის ეწეალობინათ. ეტყობა, ჩვენს მეფეებს თავიანთი წადილი აუსრულებიათ კიდევ; ამას დიდებულ აზნაურთა სიტყვები ამტკიცებს: «აღარ ვეგებით ძველთა ხელის უფალთა და განმგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მყოფნიო», გაიმანადნენ ისინი; ცნადია, მაშასადამე, რომ ძველ მოხელეთა შორის და-

^{*} როგორც ამ აზნაურთა გაფიცვის, ისე იმ პოლიტიკურ მოძრაობის შესახებ, რომელზედაც მე-8 თავში გვექნება ლაპარაკი, ბ. შ. ჯანაშვილსაც აქვს დაწერილი თავის თხზულებაში „Царица Тамара“, მაგრამ ყველაფერი გადაურევია ავტორს (იხ. ჩემი ბიბლიოგრაფიული წერილი „Визант. Врем.“ №1 1904, №1 და 2).

ბალ წოდებიდან ბლომადა ყოფილან, დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილები კი იმათ ბრძანების აღმასრულებელნი და სელექციონი გამსდარან. თამარის გამეფებამდე გულნატკენ დიდგვარიან მოხელეებს თავიანთი დამცირება უთმენიათ, მაგრამ როცა უგრძნიათ, — ეხლა-კი მარჯვე ღრთ დაგვიდგათ. ვეფლანი ერთად გაუიცულან და მეფისათვის გამოუცხადებიათ: დაითხოვეთ ვეფლა ძველი «უგვარო» ხელისუფალნი და მხოლოდ ჩვენ წრიდან დანიშნეთ მათი მოადგილეები, თორემ ჩვენ იმათ ამიერიდან აღარ დავუმორჩილებითო. რამდენადაც საბუთებიდან სჩანს ეს, ზირველი წოდებრივი გაუიცვა იყო საქართველოში ზოლიტიკურ უფლებათა, ან უზირატკესობის მოსაზრებლად. დიდგვარიანი აზნაურები დარწმუნებული ყოფილან, რომ ერთობლივ გაუიცვით და სამსახურის მინებებით თამარ მეფეს აიძულებდნენ მათი მოთხოვნის დაკმაყოფილებინა. გაუიცულებმა ზირველად «ერთგული და კარგი მოქმე და ქაბუკი», «გასრდილი ზებროსთაგან». «ამირ სნასალარი და მანდატურთ უხუცესი» ეუბანარი ამოიღეს ნიძანში: იგი ფილენჯის სენით იყო ავად (ქარ. ცხ. 107). აზნაურებმა ხელმწიფეს გამოუცხადეს, ეუბანარი სამსახურიდან დაითხოვეთო. ისტორიკოსი ამბობს: «წვიეს მეფეს თამარს მოლუნად ეოფლის ნაქონებისა»-ო (ქარ. ცხ. 408). «გდარა უქმ იქმნა ეანსრასეა მათი, ეინათგან თამარ ხანაერი იყო და მოწიდალე, მოიხსენა სიუკარული და სამსახური და სრდილობა მისი, თვინიერ ხელისუფლებისა და ღორისაგან კიდე არა რაი დაეკლო»-ო, დასძენს მემატიანე (ქარ. ცხ. 408). მაგრამ მეტი რაღა უნდა დაეკლო? მოხელეობა და სახელო ადვილი ღორე რომ ჩამოართვა? მართალია, გაუიცულ აზნაურებმა მოახსენეს, ყოველი ნაქონები წაართვიო, მაგრამ იმათი უმთავრესი უკლისწადილი ის იყო, უგვარო ეუბანარი დიდებული მოხელე, ამირსნასალარი და მანდატურთ უხუცესი, აღარა ყოფილიყო, თორემ დანარჩენს დიდებული აზნაურები ადვილად დაუმოთბდნენ მთავრობას. ამგვარად, გაუიცულ აზნაურებმა თამარი აიძულეს მათი მოთხოვნა აესრულებინა. მე ვიმეორებს და ვამტკიცებ, რომ თამარ მეფე იძულებული იყო გაუიცულ-

თა გადაწვეტილება დაეკმაყოფილებინა; ეუბასარი სამსახურიდან იმიტომ-კი არ დაითხოვეს, რომ ფილენჯის სენით იყო აუად (იხ. ბ. დ. კაბრიჭაშვილის «საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში». გვ. 103-4), არამედ მხოლოდ იმის გამოცხადებით, რომ გაფიცულ აზნაურებმა ასე გადასწვეტიეს; ხოლო იმათ ის კი არ აწუხებდათ, ეუბასარი აუადმოყოფა და საქმეებს ვერ გააკეთებო, არამედ მარტო ის გარემოება, რომ ეუბასარი უგვართა ჯგუფს ეკუთვნოდა და რაკი «ერთგული», «კარგი მოქმე» და «ნატრონთაგანი იყო გაზრდილი», დიდგვარიან აზნაურებსე უმაღლესი მოხელობა ჰქონდა ნაბოძები, მათ უფროსად ითვლებოდა, გაფიცულ აზნაურებს რომ ეუბასარის აუადმოყოფობა ჰქონოდათ სახეში, როცა მეფეს თავიანთი მოთხოვნალება გამოუცხადეს, მაშინ ზირდანირ იტყოდნენ, ეუბასარი სხეული კაცია და დაითხოვეთ და საზოგადო ღაზარაკს არ გააბამდნენ. უგვართ დიდებული მოხელეები სამსახურიდან დაითხოვე და მათ ადგილას დიდგვარიანები დანიშნეთ. რომ ბრძოლა და გაფიცვა წოდებრივ და ზოლიტიკურ ნიბაბზე იყო დამუარებული და აზნაურებს დიბნაც უნდოდათ წოდებრივი უნიბრტყნობა მოეწვექნათ, ამას ცხადად მეორე უგვართ მოხელეს დამსობის გარემოება და მიხეცი ამტკიცეს. მემატიანე მოკკითხრობს: «გვალად აფრიდონ აზნაურობის უმობისაგან ღვთის მობამავის წყალობით ამბლლებული და განდიდებული, ვიდრე მსახურთ-უჩუტკესობამდი და თმოკვისა და ხეუთა ციხეთა ნატრონობითა აღსევეებული, მოიბალა და დამხო ნებითა და განსრახვითა ღაბქართათა» (ქარ. ცხ. 405). აფრიდონი რომ მოხეცებული ან აუადმოყოფი არა უოფილა, მაგრამ ისიც «დამხო ნებითა და განსრახვითა ღაბქართათა», ე. ი. იმავე დიდგვარიან მოხელეების სურვილისამებრ, ამ შემთხვევაშიაც გაფიცულმა აზნაურებმა აჯობეს მეფეს. მერე ნიბანში აფრიდონი რაღად ამოიღეს? ისტორიკოსის სიტყვებიდან სხანს, რომ მარტო იმის გამო, რომ იგი ერთ ღროს «აზნაურის უმა იყო, ერთი სიტყვით, ისეთ კაცად ითვლებოდა, რომელიც წოდებრივად გაფიცულ აზნაურებს ექვემდებარებოდნენ, მეფეს კი აფრიდონი აუმაღლებია, მსახურ-

თუხუცსობის მოხელეობა უბოძებია და სხვა დიდგვარიან მოხელეებისათვის თავზე დაუსვაძს.

ერთი სიტყვით, დიდგვარიანი აზნაურები გაიფიცნენ და მეფეს გამოუცხადეს, არც წინანდელ წესს, არც წინანდელ უგვარო დიდებულ მოხელეებს ჩვენ აღარ დავემორჩილებითო. დაითხოვეთ ისინი უველანიო. თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ დიდგვარიან მოხელეების მოთხოვნილება აესრულებინა. ასე გაიმარჯვა დიდგვარიანმა აზნაურობამ. საქართველოს ბატონს უფლება შეუსდუდეს; მას თავის სურვილისამებრ მოხელეთა ამორჩევა და დანიშვნა არ შეეძლო. ამიერიდან უმაღლესი მოხელეობა უეტყველად დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილებს უნდა რეგებოდა. ამგვარად, საქართველოს მეფეებს ასი წლის მდგომარეობა, მძიმე შრომა და მეცადინეობა, რომ თვითმწერებელთა როგორმე გაემჯგვრებინათ, ფუტყდ და ამოდ ჩაუარბათ, რასაკვირველია, აზნაურთა გაფიცვამ და გამარჯვებამ მხოლოდ უმაღლეს წოდების უწირატესობის დამკვიდრებას შეუწყო ხელი და წოდებათა თანასწორობასა და ზირად ღირსების მნიშვნელობას ნიადაგი უამოცადდა. ამის გამო თუქცა გაფიცულ აზნაურთა გამარჯვების შემდეგ საქართველოს მეფის უფლება შესდუდვით იყო, მაგრამ ზოდიტიკურად მხოლოდ მადლ წოდებას მიანიჭა ამან უწირატესობა. დაბალი წოდება კი ზირიქით, დაინაგრა კიდევ. ერთი სიტყვით, ეს აზნაურ-მოხელეთა გაფიცვა უფრო წოდებრივ რეაქციის ნაყოფი იყო, ვიდრე სახელმწიფო წესწყობილების წარმატება.

თავი მერვე

საბედნიერთად, საქმე აზნაურთა გაფიცვის შემდეგ არ შეჩერებულა. ცოტა ხანმა გაიარა და ესლა მეტურტლეოთუხუცესი ეუთლეუ-არსლან, მემატიანეს სიტყვით, «მომღებ იქმნა წესსა რასამე სწარსთა გონება მადლობისასა და სილადით ქცევისასა, ითხოა დადგმად კარავი ველსა ისნი-

სახსა, სანახებსა საგოდებელისას მუნ შიგან თავისუფლად მსხდომარენი, რათა მიეცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხევდეთ, რომელთამე ვსწელობდეთ; ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ და მუნღა სრულ იქმნებოდის განგებული ჩვენი»-ო (ქარ. ცხ. 408). როცა თამარ მეფემ უთლუ-არსლანის და იმის მომხრეების განზრახვა შეიტყო, ისტორიკოსის სიტყვით, «ვითარცა შეენოდა მისსა ხელმწიფობასა და სიბრძნესა და მეცნიერებასა ეკრე ეწეინა და გაიკვირვაო»-ო (idid. 465); მოიწვია საჩქაროდ თავისი «ერთგულნი და საყუთარნი» და მთავრობის მდგომარეობის შესახებ თათბირს შეუდგა. ბჭობის შემდეგ თამარ მეფემ «იძია ღონე შემსვავსებული სიბრძნისა მისისა, რათამცა ხელთ იგდო მოქმედნი ამის საქმისანი... და შეიწერა უთლუ-არსლან მეჭურტლეთ-უხუცესი» (idid. 408). როცა მოთავე დაიჭირეს და «ცნეს ესე ღაბჭართა მის თანაძმუქია და თანაშეფიცულთა მისისა უკეთურებისათა, შეუყრნეს და უკუ აუღეს თამარს სახიერსა და ბრძენსა და ევეს ახალი სიმტკიცე და ფიცი, რათა უთლუ-არსლან გააძვეინონ და არა მიუშვან ვნებად მისსა და განემხადნეს ისინისადა შემოდგომად და ხელ ევეს საქმესა შეუდარებელსა და ბრძოლად უბრძოლელსა»-ო (idid. 409). მოგვითხრობს შემტკიანე.

ვიდრე ამ შესანიშნავ შემთხვევის მოთხრობას განვაგრძობდეთ, საჭიროა შემატოვანეს სიტყვებს ჩაუვუვირდეთ და განუმარტოთ; თავდაპირველად, რასაკვირველია, უნდა თანაშეფიცულთა დასის მეთაურს მივაქციოთ უურადლება: იგი მეჭურტლეთ-უხუცესი, ანუ ფინანსთა მინისტრი გახლდათ, უკვარო და დაბალ წოდების ჩამომავალი იყო, მაგრამ სიმდიდრეს იგი აუმაღლებია; შემატოვანე უეჭველია სწორედ ამიტომ ამბობს უთლუ-არსლანს: «ევართა უაზნოთა აღამადლებს სიმდიდრე»-ო (idid. 408); იქნება იგი დიდ-ვაჭარი იყო, მაინცდამაინც იგი ზღუტოკრატის წარმომადგენლად უნდა ჩაითვალოს. ვინ იყვნენ ამ დასის თანაშეფიცულნი, რომელთა მეთაურადაც უთლუ-არსლანი ითვლებოდა? დიდგვარიანი აზნაურები გაფიცვისა და გამარჯვების შემდეგ უეჭველია ამ ზოლიტი-

კურ მოძრაობაში მონაწილეობას არ მიიღებენ; განა იმათ შეეძლოთ ვი-
ლაც «გვართა უაზრო» «სიმიდირით ამაღლებული» მოხელე ეწინააღ-
მდელოს? მართალია, მემპრინეს სიტუვიდან სჩანს, რომ ამ დროის წყე-
რებად დიდებულნიც ბრძანებულან, მაგრამ დიდებულის სახელი მარტო
აზნაურს სომ არ ერქვა, დიდებული — ხელისუფალიც იყო, დიდვაჭა-
რიც.* დაბალ წოდების კაცის მეთაურობა და თვით თანამეფიცულთა მოთ-
ხოვნილება და მოქმედება სომ უფრო მეტს საბუთს გვაძლევს ვიფიქ-
როთ, რომ დიდგვარიან აზნაურებს ამ მოძრაობაში მონაწილეობა არ მი-
უღიათ, ზირიქით, უფრო საფიქრებელია, რომ ეს თანამეფიცულნი გან-
საკუთრებით მაღალ წოდების მოწინააღმდეგენი უნდა ეოფილიყვნენ.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, რასაკვირველია, ამ თანამეფი-
ცულთა ჯადილი და სახელმწიფოს მართვა-გამეყობის ცვლილების გვე-
მა. ისინი თხოულობდნენ, რომ კარავი უხალუოდ ისნის ველზე დადგ-
მულიყო: ისანი იმიტომ იყო ამორჩეული იმ დაწესებულების ადგილად,
სადაც, «თავისუფლად მჯდომარენი» სამეფოს საქმეები უნდა განეკოთ,
რომ იქვე, ისნის ველზე, თამარ მეფის სასახლე დარბაზი იღვა, რო-
გორც ეტეობა. მათ სურდათ, რომ საგამგეო დაწესებულება ერთად, ერ-
თმეორის გვერდით ეოფილიყო.

ერთი სიტყვით, სამეფო ზალატის გვერდით კარავში «თავისუფლად
მსჯდომარენი მიეცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთაზე უწილლობდეთ»-თ, ამობდნენ თანამეფიცულნი. ყურადღება მი-
აქციეთ, დახი თავისუფლებას თხოულობდა: რასაკვირველია, მათ მეფი-
საგან დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ექნებოდათ სახეში; თანამეფი-
ცულთ სურდათ, რომ ბჭობის დროს მეფე არ ბრძანებულყო და საქ-
მეში არ ჩარეყოდა.

რა უნდა გავკეთებინათ მერე იმ კარავში? «მივსცემდეთ და მოვიღებ-
დეთ», მოკლედ არის მოჭრილი მათი სიტყვა, ესე იგი, მიეცემდეთ ბრძა-

* ეს ცხადიდა სჩანს ყველა საბუთებიდან; ამაზე ჩვენ ცალკე გამოკვლევაში გვექნება ლა-
პარაკი.

ნებასა და მოვიდებდეთ მოსსენებასაო, ხოლო ამისდა მიხედვით «რომელთაჲმ ვრისსავდეთ, რომელთაჲმ ვწუალობდეთო»; საქმის ერთგულს და ბეჯითს წუალობას გაუმრავლებდნენ, ხოლო დაუდევარ და დამნაშავე მოსელეებს დასჯიდნენ; შესამღებელია ამ შემთხვევაში თანაშევიცულთ უმაღლესი მართლმსაჯულების ხელში ჩაგდებაც სურდათ. დასს უნდოდა ერთი სიტყვით ქვეუნი უმაღლესი გამგეობა და სამართალი მისი «მართებანი და განსაგებელი» ეოფილიყო; ეველა ამ საქმეებს მაშინდელ დროში «სახელოთა და საბჭოთა სჯა»-ს ემანდნენ; ხოლო დავით აღმაშენებლის მემკრიანეს სიტყვებიდან ჩვენ დავრწმუნდით, რომ «სახელოთა და საბჭოთა სჯა» მეფის ზირად 'მოვალეობასა და უფლებას შეადგენდა. ამიერიტოგან საქართველოს ბატონს ეს უფლება უნდა ჩამორთმეოდა და ახალ საგამგეო დაწესებულებას გადასცემოდა. თანაშევიცულთა სურვილისამებრ ხელმწიფეს მხოლოდ ამ საგამგეო დაწესებულების გადაწვეტილების განხორციელების უფლებალა უნდა შერჩეოდა მხოლოდ. ეს ცხადად სჩანს მათის სიტყვებიდან: «ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს მეფეს და დედოფალსა და მუნლა სრულ იქმნებოდის განკებული ჩვენიო». მაშასადამე, საბჭო, ანუ «კარავში მსხდომარენი» საქმეებს განაგებდნენ, მეფე კი მხოლოდ მათ გადაწვეტილებას ასრულებდა; ერთი სიტყვით, საქართველოს უმაღლესი მართვა-გამგეობა «კარავში მსხდომარეთა» ხელში უნდა გადასულიყო, მეფე-კი აღმასრულებელ ორგანოდ განდებოდა. ამგვარად თვითმწერობელობის აღრიდლიც უნდა გამქრალიყო და საქართველოში ზარღამენტის მსგავსი დაწესებულება დაარსებულიყო.

მემკრიანე ამბობს, თამარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, «ეწეინა და გაიკვირვავო». აბა რას არ ეწეინებოდა ასეთი უფლების შეკვეცა და შესლუდვა. მაგრამ წყენით, რასაკვირველია, ვერაფერს გააწუობდა. ვერც მოთავის დაჭერამ ჩააქრო და გაანელა ეს საგულისხმიერო ზოლიტიკური მოძრაობა, ზირიქით, უფრო გაამწუავა კიდევ. მეფის უფლების შესლუდვის მომხრეთა დასი, როგორც ჩანს, ძლიერი ეოფილა და საუცხოოდ

შეთანხმებული. მემატიანეს ნამბობი გვიჩვენებს, რომ ახალ წესწობი-
ლების მომხრეებს ერთიერთმანეთისთვის შეუფიცნიათ, ზევ წადილის
განსასწორებლად ერთად ვიმოქმედებთ და დავეხმარებითო. ამის გა-
მო ისტორიკოსი მათ «თანამეფიცულებს» ეძახის; ეტეობა. ერთგულო-
ბისა და ერთხულობის ფიცის სიმტკიცის წიგნიც შეუდგენიათ; ეს იქი-
დანა სჩანს, რომ მემატიანე ამბობს, უთლუ-არსდანიის დაჭერის შემდეგ
მათ «ევეს ახალი სიმტკიცე და ფიცო», ეტეობა, წინადაც ჭკონიათ სიმ-
ტკიცის წიგნი, რაკი ახალს ადგენდნენ. თუ რამდენად თავკამოდეულებ-
ი იყვნენ თანამეფიცულნი ერთი-ერთმანეთის გულისხამვის. მაშინ გამო-
აქვარავდა, როცა მთავრობამ მოთავე დააჭერინა; ისინი ფიცსლავ შე-
თარსენ ერთად, თამარს ვადუდუნენ და ფიცი დახდეს, რომ «უთლუ-არ-
სდანი გააძევიონ და არა მოუძუან ვნებად მისა». თავიანთ წადილის ახ-
რულების გულისხამვის ისინი უკიდურესს საძუალებასაც-კი არ შეუძინ-
დნენ. სამეფო ჰელატს ეარმეოერტყენ და ზეჟევეს საქმესა შეუკად-
რებელსა და ბრძოლად უბრძოლელსათო, ამბობს მემატიანე, როგორც
ეტეობა, სამეფო სასახლის აღებას და თამარის დატყვევებას აწირებდ-
ნენ. უეტეჟელა, თანამეფიცულნი ბევრნი უნდა ეოფილიყენენ, რაკი ასე
ვაბედულებ და რიხიანად იქცეოდნენ. ზოლო თვითმპრობელობისა და
მთავრობის მომხრენი იმდენად უძლურნი აღმოჩნდნენ, რომ თამარ შე-
უიქმალას მალე ვერ დაუწირდათ და განსადელის თავიდან ახაცი-
ლებლად იძულებული იყო მოწინააღმდეგეებისათვის შეიმავლად და შე-
მარიგებლად მანდილოსნები ვავესახსა. ამკარაა, მთავრობას რომ ბევ-
რი მომხრეები ჰყოლოდა, მაშინ ისინი აღუაქმორტყმულ სასახლეს მი-
ეძულებოდნენ და ზელმწიფეს სამარტყვისო ტყეობიდან დაიხსნიდნენ.
მაგრამ, ეტეობა, თამარმა დაინახა, რომ მალე ვერას ეახდებოდა და ისევე
მოლაზარაქება იჩნია. ამჟიადობის შემეებელმან მან წარავლისა ორნი
ჰატოისანი დიოფანნი, უბრძანა ფიცით მონღობა და ხვების არავისი
ბრადლობა» (ქარ. ცხ. 409). გაგზავნილმა მოციქულებმა დედოფლის მინ-
დობილობა საუცხოვოდ აასრულეს: თანამეფიცულნი «მოვიდნენ წინა-

შე თამარისა და დავრდომით თავებანი სცეს და აღიღეს ფიცი ჰატრონი-
საგან და მისცეს ზირი ერთგულობისა და ნებისუფისა მისისა»-ო
(*idid.* 409), მოგვითხრობს შემატანე.

განსეთქილება ერთი სიტყვით მშვიდობიანად დაბოლოვებულა, იმი-
ტომ რომ თამარ მეფემ ისევ მორიგება ირჩია. სამწუხაროდ, ისტორი-
კოსი არ ამბობს, რის ფიცი აღიღო უთლუ-არსდანის დასმა მეფისაგან;
ეურადღების ღირსია მხოლოდ, რომ თვითმწერობელობის მოწინააღმ-
დეუებმა ჯერ მეფეს ჩამოართვეს ფიცი, მერე თითონაც «მისცეს ზირი
ერთგულობისა». ასე გათავდა ეს ჩვენის წარსულ საზოგადოებრივ ცხოვ-
რების საგულისხმიერო და დიადი შემთხვევა.

რა შედეგი ჰქონდა ამ შესანიშნავ ზოლიტიკურ მოძრაობას. ნაყოფი-
ერი იყო იგი. გაიმარჯვა თვითმწერობელობის მოწინააღმდეგეთა დას-
მა და საქართველოს მეფე იძულებული იყო საგაბეგო და საბეგო საქ-
მეები ახალ დაწესებულებებისათვის დაეთმო თუ მეფემ აჯობა თავის მო-
წინააღმდეგეებს და სახელმწიფო წესწესობილება ხელუხლებელი დარჩა?
სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ქართული იურიდიული საბუთები ძალიან
ცოტაა გამოქვეყნებული და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან სთქვას,
დასდეს თუ არა თანამეფიეცულებმა და თამარ მეფემ შეთანხმების ხელ-
შეკრულება. ეხლა-კი, რადგან საბუთები ჯეროვანად შესწავლილი არ
არის, ჩვენ ამ საკითხის გადასაწყვეტად სხვა რაიმე საბუთებსა და მო-
სახრებებს უნდა მივმართოთ. ეურადღების ღირსია მაგალითად, რომ მე-
მატიანე სწორედ ამ ზოლიტიკურ მოძრაობის თავგადასავალის მოთხრო-
ბის შემდეგ, როცა სიტყვას ახალ მოხელეთა დანიშვნაზე ჩამოაგდებს
ხოლმე, ერთ ფრიად საგულისხმიერო წინადადებას სმართობს ხოლმე:
მაგალითად, ახალ ამირსპასალარის დანიშვნის შესახებ შემატანე მოგ-
ვითხრობს: თანადგომითა და ერთხეობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდე-
ბულთა გაახინა ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი (ქარ. ცხ. 410).
ვინ დანიშნა ახალი სარდალი? თამარმა, მაგრამ საქართველოს დიდებულ-
თა «ერთხეობით და თანადგომითა», მაშასადამე, ნება და სურვილი, ანუ

განსრავა, მოხელეს მოადგილეს დასახელების უფლება დიდებულია ხელშია ესლა. მეფე-კი მხოლოდ ამ ერთიანობას ასრულებს; ერთი სიტყვით, ამირსმასალარის დანიშვნა დიდებულია განგებული საქმე იყო, სოლო თამარ მეფეს სრულ უვია დიდებულია განგებული. აქედანა სჩანს, რომ თვითმჭრობელობის შესლუდვის მომხრეთა დანის გაფიცვას სრულებით ამაოდ და უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ჩვენ არ უნდა დაგვაფიწვდეს, რომ ამნაირი წინადადება არც ერთ ქართველ ისტორიკოსს ამაზე წინად არახდრის არ უნძმარია.

დიდებულია თანადგომითა და განსრავითა დანიშნეს აგრეთვე კაიხნის შემდეგ ახალი მწიგნობარი უხუცესი და ვახირი ანტონი სადირისძე; ისტორიკოსი ამბობს: ჟოფელთა ადვილთა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულია განსრავითა ესე დანდვეს ვაზირად. მოსცეს ჭკონდიდი, სამთავისი, კისისხევი და მწიგნობართ უხუცესობა»-ო (ქარ. ცხ. 426). დიდებულნივე სწევეტდნენ სოლმე თმისა და მშვიდობიანობის საქმეს; მემატინე მოგვითხრობს. მავალითად, რომ ჳეთარ ესმა ღაშქრად წვევა მხარ-გრძელთაცან ჰსთნდა ეოველთა თქმული მათი და დასკვნეს ღაშქრობა»-ო (ქარ. ცხ. 478). ერთი სიტყვით, ისტორიული მხსალები ამტკიცებენ, რომ თანაშეფიცულთა ზოლიტიკურ მოძრაობას სრულებით უნაყოფოდ არ ჩაუვლია.

ღიანაც. დიდი ყურადღების ღირსია ეს ჩვენი წარსულ სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენა; საყურადღებო და საგულისხმიერთ იმიტომაა, რომ უფთლუ-არსლანის დანი საქართველოს ბატონის თვითმჭრობელობითი უფლების შესლუდვას იყო მოწადინებული და დიდგვარიან ახნაურთა დანისხავით წოდებრივ განსაკუთრებულ უშირატესობისა და უმაღლესს მოხელეობის მოსევეტით არ იყო გატაცებული; მას ჰსურდა ხელმწიფის უფლება შეესლუდა და საქართველოში ახალი მმართველი დაწესებულება დაფუძნებულიყო, ერთის სიტყვით, ამ ზოლიტიკურ მოძრაობას წოდებრივი ხასიათი არა ჰქონდა და მარტო ოდენ წესწოზილებების ცვლილების გულისთვის იყო ატეხილი.

ჩვენ არ ვიცით რა წელს მოხდა ეს ისტორიული მოძარბა. მკვლევარს მხოლოდ დაახლოვებით შეუძლიან გამოარკვეოს თარიღი; სახელდობრ იგი 1200 წლამდე (ან 1195 წლამდე. იხ. ჟორდანია, ქრონიკები I, 252) უნდა მომხდარიყო; ამ დროს არის დაწერილი თამარ მეფის ისტორიის ზირველი ნაწილი, სადაც სწორედ ეს ამბავია მოთხრობილი; მაშასადამე, იგი 1189 და 1200 (ან 1195) წლების შორის უნდა მომხდარიყო. როგორ მოქმედობდნენ ამ ზროგრესიულ დასის წარმომადგენელი შემდეგ საუკუნოების განმავლობაში. ჯერჯერობით ჩვენ ამას არ შეგვჩნებით. ან კი რა უნდა ემოქმედნათ, როცა მონღოლთა შემოსევამ საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება და წარმატება დიდის ხნით შეაფერხა და დააუძლურა. ხოლო ჩვენი ერი უკიდურესს განსაცდელში ჩააგდო...

პეტერბურგი. 30 მაისი, 1905 წ.

ბოლოთქმის გაბიერ

წელი 1898 — სტუდენტმა ივ. ჯავახიშვილმა ქ. კენიგსბერგში დაასრულა თავისი პირველი სამეცნიერო ნაშრომი „ანდრია მოციქულის და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, რომელიც მოგვიანებით მისი ცნობილი წიგნის — „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ — ნაწილად იქცა.

1902 წელი ახალგაზრდა მეცნიერი ნ. მართან ერთად სამეცნიერო მივლინებით სინას მთაზე მიემგზავრება. ექსპედიციის შედეგების გამოქვეყნება მხოლოდ ჯავახიშვილის სიკვდილის შემდეგ, 1947 წ. მოხერხდა („სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“).

1904 წელი ივანე ჯავახიშვილი გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ აქვეყნებს სტატიას ციკლს „მამულიშვილობა და მეცნიერება“, რომელიც ამავე წელს ცალკე ბროშურად დაისტამბა.

1905 ღრიალ ნაყოფიერი წელიწადი ახალგაზრდა მეცნიერის შემოქმედებაში. ასე განსაჯეთ, ამ წელს გამოქვეყნდა მისი მნიშვნელოვანი ნაშრომი „Государственный строй древней Грузии и древней Армении“. სწორედ ამ წელს იბეჭდება „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“. ამ წელზე მოდის „ქართველი ერის ისტორიის“ I წიგნის დასრულება (ავტორისაგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო წიგნის გამოცემა სამი წლით დაგვიანდა).

წელი 1907 31 წლის ივანე ჯავახიშვილი იცავს სამაგისტრო დისერტაციას თემაზე: „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“.

ალბათ არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების ზემოქმედებით პერიოდი სამეცნიერო მოღვაწეობის მერმინდელი ეპოქის ჩრდილშია მოქცეული და ერთგვარად ისტორიკოსთა ფართო წრის ყურადღების მიღმა რჩება. ეს გარემოება ბ.წ. ივანეს შემოქმედების მეორე პერიოდის ტოტალური მასშტაბების გარდა ალბათ იმითაც აიხსნება, რომ მეცნიერის ადრინდელი წიგნები მოგვიანებით ფუნდამენტურ ნაშრომთა ორგანულ ნაწილად იქცა და დაკარგა ის დამოუკიდებელი სახე, რომელიც თავდაპირველად ჰქონდა.

გარდა ამისა მოიკოტლებ ადრინდელ ნაშრომთა პოპულარიზაციის საქმეც, ასე მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების პირველი პერიოდის ნაშრომები ცალკე სახით შემდგომ ფაქტიურად აღარ გამოქვეყნებულა. მართალია, მათ ცალკე ნაშრომთა

სახე თავად ავტორმა დაუკარგა, მაგრამ ეს სრულაც არ გვაძლევს საფუძველს, მივიჩნიოთ იგი. ჯავახიშვილის შემოქმედების ადრეული პერიოდი. მიუხედავად იმისა, რომ ადრეულ ნაშრომებში შემდგომ ზოგი რამ შეიცვალა და დაიხვეწა, მთავარი მაინც ის არის, რომ ეს ხანა კარგეული ეტაპია ახალგაზრდა მეცნიერისა და საერთოდ, ქართული ისტორიოგრაფიის ზრდა-განვითარების პროცესში. ეს პერიოდი უნდა განვიხილოთ, როგორც ბაზისი, რომელზედაც ბ-ნი ივანეს ფუნდამენტურ ნაშრომთა მთელი შენობა წამოიშენდა (სწორედ ამ დროს ეყრება საფუძველი მის წიგნებს — „ქართული ერის ისტორია“, „ქართული სამართლის ისტორია“, „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“...).

იგი. ჯავახიშვილის ადრინდელი ნაშრომის — „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ — ხელახალი, დამოუკიდებელი სახით გამოცემაც აღნიშნული გარემოებით არის ნაკარნახევი. ეს ნაშრომი 1905 წ. გამოიცა ცალკე წიგნად. ავტორი მას განიხილავდა, როგორც გაგრძელებას ამავე წელს გამოქვეყნებული ნაშრომისა — „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“ (ეს ნაშრომი იგი. ჯავახიშვილს ქართულში მეფობის გაუქმებამდე — VI ს.-მდე მოჰყავს, ხოლო მეფის უფლების ისტორიაზე მსჯელობას IX ს. დასასრულიდან — ქართველთა მეფის ტიტულის შემოღებიდან იწყებს). შემდგომში ნაშრომი „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ შეესებულ-გადამუშავებული სახით შევიდა „ქართული სამართლის ისტორიაში“.*

„საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ 1905 წ. შემდგომ ცალკე წიგნად პირველად ქვეყნდება.

ბუბა კუდავა

თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტი

*გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ 1905 წლისათვის ექვ. თაყაიშვილის მიერ ჯერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი „ხელმწიფის კარის გარიგება“ და ამდენად, ნაშრომში ბევრი რამ ვერ აისახა. ქართული სამართლის ეს ძველი იგი. ჯავახიშვილმა განიხილა „ქართული სამართლის ისტორიაში“.

IVANE JAVAKHISHWILI

Georgian King and history of his right
(On Georgian)
1993

რედაქტორ-გამომცემელი გუბა კუდავა

ფასი სახელშეკრულებო

ნიგნი აიწყო და დაკაბადონდა გამომცემლობა „დრონის“
კომპიუტერულ ცენტრში

დაიბეჭდა ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა „სამშობლოს“ სტამბაში
შეკვეთა № 1037. ტირაჟი 10 000.

128

